

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 35, Issue 1, No.93, Spring 2024, pp 109-138

Received: 16.11.2023 Accepted: 20.05.2024

Research Paper

Analyzing Mashhadi Parents' Lived Experiences in Relation to Their Children's Environmental Education

Amir Ali Boroumand

Ph.D. student in Environmental Planning, Department of Environmental Planning, Management, and Education, Faculty of Environment, University of Tehran, Tehran, Iran
mjamiri@ut.ac.ir

Mohammad Javad Amiri *

Assistant professor, Department of Environmental Planning, Management, and Education, Faculty of Environment, University of Tehran, Tehran, Iran
Mjamiri@ut.ac.ir

Introduction

Analyzing pro-environmental and destructive behaviors is a critical issue in the field of environmental social sciences. In the literature of environmental sociology, these behaviors are defined in various ways, such as "actions that have a positive or negative impact on the environment" (Stern, 2000), "responsible or irresponsible behaviors to protect or harm the environment" (Thøgersen, 2006), and "actions that are friendly or hostile to the environment and align with the principles of sustainability" (Swanson et al., 2023; Lockie, 2023). At the social level, numerous studies on eco-friendly behaviors, including sustainable consumption (Istrate et al., 2020), waste reduction and recycling (Sharma et al., 2019), and sustainable transportation (Holden et al., 2019), have emphasized the crucial role of family environmental education, particularly in the early stages of childhood. Similarly, research on destructive and harmful environmental behaviors, such as the spread of environmental pollution (Waris et al., 2021), wildlife trafficking (Boroumand & Amiri, 2023), and climate change (McMichael et al., 2006), has revealed the direct and indirect effects of education as a significant root of contemporary environmental challenges. Given the importance of this topic, it is necessary to focus on the process of child socialization and their understanding of human-environment interactions through the process of "education" in the formulation and resolution of environmental crises. The new paradigms in sociology and environmental psychology prioritize environmental education, leading to a renewed emphasis on fostering a moral relationship between humans and their living environment during the socialization process (Barragan-Jason et al., 2023; Boroumand, 2023). The international research literature strongly suggests a significant relationship between children's environmental education by parents and their environmental knowledge, attitudes, and behaviors (Iwaniec & Curdt-Christiansen, 2020). However, no study has yet explored the environmental education of Iranian families and parents and its effect on children's cognitive, value, and behavioral systems. This study aimed to address this gap by studying and formulating parents' lived experiences regarding their children's environmental education.

Materials and Methods

This research employed a qualitative approach, utilizing the Grounded Theory method and semi-structured in-depth interviews, following the systematic approach of Strauss and Corbin (1997), which aligns with the socio-interpretivist paradigm.

The researchers concurrently collected, classified, and analyzed the research data, creating a storyline from the relationships between the central category and other categories. Since in Grounded Theory, sampling cannot be

planned in advance and is based on theoretical saturation, 22 parents (11 couples), who provided rich and comprehensive information to address the research questions, were interviewed using snowball sampling. This allowed for the enumeration of categories and dimensions, as well as the in-depth understanding of the relationships between the categories, enabling presentation of a comprehensive explanatory theory.

The analysis of the interview transcripts was conducted in 3 stages: open, axial, and selective coding. In the open coding

* Corresponding author

Boroumand, A., & Amiri, M. J. (2024). Analyzing mashhadi parents' lived experiences in relation to their children's environmental education. *Journal of Applied Sociology*, 35(1), 109-138. <https://doi.org/10.22108/jas.2024.139823.2449>

stage, the data were separated and categorized word by word with a code or concept assigned to each. During the axial coding stage, the raw codes related to each other in terms of characteristics and concepts were placed into subcategories. In this stage, the categories were connected in the form of a network. Finally, in the selective coding phase, the main categories and the core category emerged with the help of the coding results. Throughout the data collection and concept development, these steps were reviewed iteratively.

At this stage, the researchers answered the fundamental questions and explained the strategies and consequences of the core phenomenon using the paradigm analysis of three parts of the condition (causal and intervening) and discussed their mutual influence over an extended period. In the final stage, this theory provided a framework that led to the emergence of the results through multiple arguments. The researchers then reconstructed and summarized their findings in a coherent manner to provide useful and informative information for the reader.

Discussion of Results & Conclusion

The findings of the present study revealed that the causal conditions shaping parents' environmental education were their "reaction to environmental crises", "parental responsibility", "influence of children's interactions with nature in other areas of their lives", and "parents' commitment to the next generation". The background conditions included "parents' childhood experiences of interacting with nature", "ability to experience nature at home", and "parents' religious beliefs". The intervening conditions were "responsibility training for children", "children's health concerns", and "concerns about computer addiction and virtual spaces". The strategies employed by parents were "facilitating play and experimentation in nature", "interpreting nature and providing environmental education", and "encouraging pro-environmental behaviors and discouraging destructive ones". The consequences were

"children's practical sensitivity to the environment", "their tendencies to participate more actively in environmental conservation as adults", and "individual development".

The core phenomenon extracted from the analysis was "strengthening the children's ecological identity". This aligned with Schultz's (2000) assertion that parents' personal experiences of constructive interactions with nature in childhood and the ability to experience nature at home are crucial factors in the environmental education of children.

The strategies identified in the present study's model of parental environmental education are consistent with the findings of previous research in the field of environmental education, such as the studies by Kahn and Kellert (2002), Sobel (2008), and Haj Hosseini et al. (2019), which emphasized the importance of facilitating play and experimentation in nature. Unlike the study results of Aguirre-Bilshuski et al. (2017) in New Zealand where parents reported a lack of sufficient knowledge and information to justify environmental behaviors, the parents interviewed in the present study did not express any self-statements indicating a lack of environmental knowledge. This difference might be attributed to the fact that the sample population in this research consisted of environmental activist parents, who likely had a higher level of environmental knowledge compared to the general population.

In conclusion, this study provided a comprehensive understanding of the factors, strategies, and consequences involved in the environmental education of children from the perspective of parents. The findings contribute to the existing literature on environmental education and can inform the development of more effective programs and policies to promote environmental stewardship among children and families.

Keywords: Environmental Sociology, Education, Parents, Environmental Education, Grounded Theory.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقاله پژوهشی

واکاوی تجارب زیسته والدین مشهدی از تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان

امیرعلی برومند، دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی محیط‌زیست، گروه برنامه‌ریزی، مدیریت و آموزش محیط‌زیست، دانشکده

تحصیلات تکمیلی محیط‌زیست، دانشگاه تهران، تهران، ایران

amirali.boroumand@ut.ac.ir

محمدجواد امیری ، استادیار، گروه برنامه‌ریزی، مدیریت و آموزش محیط‌زیست، دانشکده تحصیلات تکمیلی محیط‌زیست،

دانشگاه تهران، تهران، ایران

mjamiri@ut.ac.ir

چکیده

تربیت محیط‌زیستی والدین ضمن شکل‌دهی به نظام شناختی، ارزش‌ها و جهان‌بینی محیط‌زیستی فرزندان، نظام رفتار محیط‌زیستی آنها را نیز هدایت می‌کند. در این راستا هدف اصلی این مطالعه، احصای تجربیات زیسته والدین از تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان و کشاندن این تجارب به عرصه علم رسمی با خوانشی از نظر علم جامعه‌شناسی محیط‌زیست است. رویکرد این پژوهش «کیفی»، روش آن «نظریه داده‌بنیاد» با رویکرد سیستماتیک، ابزار گردآوری داده‌ها «مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته» و پارادایم نظری حاکم بر آن، «تفسیرگرایی-اجتماعی» است. مصاحبه‌ها پس از گزینش ۲۲ والد (۱۱ زوج) به روش نمونه‌گیری «گلوله برفی»، انجام شد؛ سپس متن اظهارات به صورت کامل پیاده‌سازی و در سه فاز کدگذاری باز، محوری و انتخابی شد تا مقوله هسته پدید بیاید. همچنین برای اعتبارسنجی داده‌ها از روش «باورپذیرکردن گزینشی» استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد شرایط علی تربیت محیط‌زیستی والدین، «واکنش به بحران‌های محیط‌زیستی»، «احساس وظیفه والدینی»، «تأثیر نحوه تعامل فرزندان با طبیعت در دیگر ساحت‌های زندگی فردی و جمعی فرزندان»، «تعهد فرانسلی والدین»، شرایط زمینه‌ای «تجربیات شخصی والدین از تعامل سازنده با طبیعت در کودکی»، «داشتن امکان بالفعل تجربه طبیعت در خانه» و «باورهای مذهبی والدین» است. همچنین شرایط مداخله‌گر «تمرین مسئولیت‌پذیری برای فرزندان»، «دغدغه سلامت فرزندان» و «نگرانی از اعتیاد به رایانه و فضای مجازی» است. راهبردهای ارائه‌شده در چارچوب مدل پارادایمی این مطالعه نیز عبارت بودند از: «تسهیلگری بازی و تجربه‌ورزی در طبیعت»، «تفسیر طبیعت و آموزش محیط‌زیست»، «تشویق و تنبیه رفتارهای دوستدار و مخرب طبیعت» و پیامدهای آن شامل «حساسیت عملی فرزندان نسبت به محیط‌زیست»، «تمایل به مشارکت محیط‌زیستی پررنگ‌تر در بزرگ‌سالی» و «توسعه فردی». در نهایت پدیدار هسته شناسایی شده، «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» است.

واژه‌های کلیدی: جامعه‌شناسی محیط‌زیست، تربیت، والدین، تربیت محیط‌زیستی، نظریه داده‌بنیاد.

نویسنده مسؤول

برومند، امیرعلی و امیری، محمدجواد. (۱۴۰۳). واکاوی تجارب زیسته والدین مشهدی از تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۵(۱)، ۱۰۹-۱۳۸.

<https://doi.org/10.22108/jas.2024.139823.2449>

مقدمه و بیان مسئله

بررسی زمینه‌های بروز «رفتارهای طرفدار و مخرب محیط‌زیست»^۱، یک موضوع مهم در قلمروی علوم اجتماعی محیط‌زیست است؛ از این رو در مطالعات جامعه‌شناسی محیط‌زیست، رفتارهای حامی/مخرب محیط‌زیست به صورت‌های مختلفی از جمله «رفتارهایی که در پاسخ به نگرانی‌های محیط‌زیستی انجام می‌شوند یا نگرانی‌ها را افزایش می‌دهند» (Axelrod & Lehman, 1993)، «رفتارهایی که بر محیط‌زیست تأثیر تعیین‌کننده مثبت یا منفی بر جای می‌گذارند» (Stern, 2000)، «رفتارهایی که در جهت حفظ و حراست از محیط‌زیست یا تخریب و اضمحلال آن، مسئولانه یا غیرمسئولانه به شمار روند» (Thøgersen, 2006) و «رفتارهایی که دوستدار یا دشمن محیط‌زیست باشند و به تحقق پارادایم «پایداری»^۲ کمک کنند یا موجب توقف یا حتی سرفرت در مسیر پایداری شوند»، تعریف شده است Swanson Zelenski et al., 2015; Clayton et al., et al., 2023) (Lockie, 2023; 2016;

در مقیاس اجتماعی، مطالعات فراوانی بر رفتارهای حفاظت‌گرایانه و مثبتی نظیر صرفه‌جویی و مصرف پایدار (Abrahamse et al., 2005; Holland, 2004; Istrate et al., 2020; Sauri, 2013; Spang et al., 2018; Rasifaghihi et al., 2020) کاهش تولید پسماند و توسعه بازیافت (Degli Antoni & Marzetti, 2019; Sharma et al., 2019) حمل‌ونقل پایدار (Holden et al., 2019) انجام شده است که نتایج آنها به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر نقش تعیین‌کننده تربیت محیط‌زیستی خانوادگی، به‌خصوص در سال‌های ابتدایی کودکی تأکید دارد. همچنین مطالعاتی که بر رفتارهای مخرب و آسیب‌زای محیط‌زیستی متمرکزند، مانند انتشار آلودگی‌های محیطی (Waris et al., 2021)، حیوان‌آزاری (فولادیان و همکاران، ۱۴۰۰)، قاچاق حیات‌وحش (برومند و امیری، ۱۴۰۲)، از دست دادن تنوع زیستی (Isbell et al., 2017; Jones et al., 2018) و تغییرات اقلیمی (McMichael et al., 2006) انجام‌شده نیز، پرده از تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم تربیت، ریشه مهم چالش‌های محیط‌زیستی معاصر، برداشته‌اند.

به همین علت، به نظر ضروری است در صورت‌بندی و حل‌وفصل بحران‌های محیط‌زیستی، بر فرآیند جامعه‌پذیری کودکان و فهم آنها از اندرکنش‌های انسان و محیط‌زیست، در قالب فرآیند «تربیت» تمرکز شود. در این باره، پارادایم‌های نوین جامعه‌شناسی و روان‌شناسی محیط‌زیست، اولویت ویژه‌ای برای مقوله تربیت محیط‌زیستی قائل‌اند و به همین جهت، بازآفرینی نسبت اخلاقی انسان و محیط‌زیست او در فرآیند اجتماعی‌شدن، به کانون مساعی جنبش‌های اجتماعی حفاظت‌گرایانه تبدیل شده است (Kahn Jr & Kellert, 2002; Sobel, 2008; Barragan-Jason et al., 2023; برومند، ۱۴۰۲).

بررسی پیشینه پژوهشی در زمینه تربیت محیط‌زیستی نشان می‌دهد توجه به فرآیند تربیت خانوادگی و فرآیند انتقال ارزش‌ها، یکی از مهم‌ترین روندهای مؤثر، محبوب و رو به رشد جدید در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و آموزش محیط‌زیست است (Collado et al., 2019). در نظرسنجی ملی که شامل ۱۵۱۹ پاسخ‌دهنده ۱۸ سال به بالا در سنگاپور بود، مشخص شد ارزش‌های خانوادگی حامی محیط‌زیست، به‌طور مستقیم و معناداری با نوع ارتباط با طبیعت و تجربیات طبیعت افراد مرتبط است؛ بنابراین نوع رفتار با محیط‌زیست و میزان علاقه‌مندی آنها به طبیعت در این مطالعه، تابعی از نظام تربیتی و ارزشی خانواده شناخته شد (Oh et al., 2021).

یافته‌های مطالعات اخیر درباره مسیرهای انتقال بین نسلی محیط‌گرایی به فرزندان، با این فرض سازگار است که نوع تربیت والدین عامل اولیه و کلیدی بروز رفتارهای حامی محیط‌زیست در فرزندان است و تقویت زمینه اجتماعی اصلی فعالیت‌های طرفدار محیط‌زیست در سال‌های اولیه رشد کودک، در انحصار خانواده قرار دارد (Ando et al., 2007). بسیاری از این مطالعات شباهت‌های درخور توجه والدین-فرزندان را در ارزش‌ها، هنجارها، نگرانی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای طرفدار محیط‌زیست گزارش کرده‌اند (Casaló & Escario, 2016; Meeusen, 2014; Grønhoj & Thøgersen, 2009). مطالعات در بافت و بستر غیر ایرانی، نشان داده‌اند کودکانی که با والدین طرفدار محیط‌زیست بزرگ

¹ Pro-environmental and destructive behaviors

² Sustainability

که نوع نگرش محیط‌زیستی والدین بر تربیت فرزندان بسیار تأثیرگذار است و انتقال نگرانی‌های محیط‌زیستی از طریق تربیت محیط‌زیستی والدین به فرزندان انجام می‌شود؛ در نتیجه در خانواده‌هایی که به‌طور مکرر درباره محیط‌زیست صحبت می‌کردند، نگرانی‌های محیط‌زیستی به‌طور مؤثرتری از والدین به فرزندان منتقل می‌شد. مشابه همین نتایج در مطالعه متیس و همکاران^۴ (2012) درباره تأثیر تربیت محیط‌زیستی والدین بر کودکان ۸ تا ۱۰ ساله در آلمان نیز، به دست آمد و مشخص شد که والدین از طریق تلاش برای تربیت فرزندان که به بازیافت اهمیت دهند، در این باره تأثیرگذار و موفق‌اند.

آندو و همکاران^۵ (2010) در تحقیقات خود بر کودکان آلمانی و ژاپنی، دریافتند که تربیت محیط‌زیستی والدین به‌طور مستقیم بر رفتار کودکان، چه در آلمان و چه در ژاپن، تأثیر می‌گذارد. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد تربیت والدین با تأثیر بر ادراک جدی بودن مسئله پسماند و اهمیت بازیافت و ایجاد هنجارهای ذهنی، تأثیرگذار است.

آگویر-بیلشوسکی و همکاران^۶ (2017) در یک مطالعه کیفی در نیوزیلند، با ۲۶ نفر از دانش‌آموزان ۹ تا ۱۰ ساله، مصاحبه و با والدین آنها بحث گروهی متمرکز انجام دادند. این مطالعه سواد انرژی کودکان را درباره تولید برق، مصرف انرژی و پیامدهای آن بررسی کرد. با توجه به دانش کودکان درباره انرژی، آنها گزارش دادند که منبع یادگیری عمدتاً غیررسمی و مهم از گفت‌وگوهای خانوادگی بوده است. در حالی که کودکان از اهمیت برق و انرژی در زندگی مدرن آگاه بودند، قادر به شناسایی هیچ روش تولید انرژی مانند زغال‌سنگ، گاز یا زمین‌گرمایی نبودند و همچنین توان شناسایی منابع تغییر اقلیم را نداشتند. والدین اعتراف کردند که اطلاعات ناکافی و تنها توجهات سطحی را برای چرایی صرفه‌جویی در مصرف برق ارائه کرده‌اند؛ زیرا نگران توانایی شناختی فرزندان خود برای درک مسائل پیچیده مرتبط با انرژی، مانند رابطه بین تولید برق، مصرف در خانه و مشکلات محیط‌زیستی بوده‌اند. همچنین تصریح کردند که

شده‌اند، احتمالاً در بزرگسالی نیز، رفتارهای طرفداری محیط‌زیست بیشتری را بروز خواهند داد (Evans et al., 2018). مطالعاتی که فرایندهای تربیت خانوادگی و روندهای انتقال بین نسلی ارزش‌ها را در مقیاس‌های فردی و اجتماعی بررسی کردند (Barni et al., 2013; Ranieri & Barni, 2012)، اهمیت و تأثیرگذاری این فرایندها را به‌صورت تجربی اثبات کرده‌اند (Brown & Kasser, 2005; Nordlund & Garvill, 2002)؛ زیرا تبادلات ارزشی والدین-فرزندان نتیجه شبکه پیچیده‌ای از تأثیرات متقابل بین والدین، فرزندان و محیط‌های مشترک آنها در بستری تعاملی و دوطرفه است (Knafo-Noam et al., 2020). درواقع کودکان ارزش‌های والدین خود را درک می‌کنند و دیدگاه آنها را می‌پذیرند یا رد می‌کنند (Barni et al., 2011)؛ در نتیجه ارزش‌های درک‌شده والدین به بخشی از پیشران‌های نظام رفتاری کودکان تبدیل می‌شود (Masten et al., 2009).

گرونه‌اج و سوگرسن^۱ (2009)، تربیت محیط‌زیستی خانواده‌ها و تأثیرات آن را با تأکید بر سه رفتار رایج محیط‌زیستی خرید محصولات سازگار با محیط‌زیست، کاهش مصرف برق و مدیریت زباله در دانمارک مطالعه کردند. یافته‌های این مطالعه نشان داد همبستگی معنی‌دار بین رفتار والدین و فرزندان برای خرید محصولات ارگانیک و دوستدار محیط‌زیست قوی، در صرفه‌جویی در مصرف برق ضعیف و در تفکیک زباله از منبع، متوسط است. همچنین این مطالعه نشان می‌دهد تربیت محیط‌زیستی خانواده، تأثیر درخور توجهی بر جهت‌گیری طرفدار محیط‌زیست کودکان دارد. به همین ترتیب لپانن و همکاران^۲ (2012)، شباهت‌های نگرش‌های محیط‌زیستی والدین-فرزندان، که در فرآیند تربیت والدین منتقل می‌شود، را در بافت و بستر کشور فنلاند مطالعه کردند. در این مطالعه محققان یک همبستگی مثبت و معنادار را بین نگرش محیط‌زیستی والدین با نگرش‌های فرزندانشان پیدا و بر اهمیت تربیت محیط‌زیستی، تأکید کردند.

میوزن^۳ (2014) در پژوهشی درباره فرایندهای اجتماعی شدن کودکان در بسترهای خانوادگی بلژیک، دریافت

⁴ Matthies et al.

⁵ Ando et al.

⁶ Aguirre-Bielschowsky et al.

¹ Grønhoj & Thøgersen

² Leppänen et al.

³ Meeusen

والدین مهدی از تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان چیست و تربیت محیط‌زیستی در نگاه این مادرها و پدرها، چه شرایط، راهبردها و آثاری دارد؟

پیشینه نظری

خانواده اولین خواستگاه آموزش و پرورشگاه بشری براساس نوع رابطه با فرزندان است که به طور مستقیم بر چگونگی شخصیت روانی، اجتماعی و فرهنگی فرزندان تأثیر می‌گذارد و به صورت غیرمستقیم جامعه را متأثر از نوع روابط فرهنگ خود می‌کند. در واقع به مرور زمان، تغییرات در خانواده فرزندان را تغییر می‌دهد و با ورود فرزندان به جامعه، جامعه را نیز دگرگون می‌کند. بنابراین نهاد خانواده و جامعه برهم و از هم تأثیر و تأثر متقابل دارند. به همین دلیل بخش اعظم شخصیت روانی، اجتماعی و فرهنگی افراد در بطن خانواده شکل می‌گیرد. کودک با داشتن حافظه مکانیکی و سپس برخوردار از ذهن بینشی، تحت تأثیر رفتارها، برخوردها، ارتباطات، اعمال و حرکات اعضای خانواده است. در این نهاد، اصلی‌ترین رفتارها و نیازهای بشری از قبیل عشق و تولد فرزندان تا حمایت از اعضای خانواده و بستگان، شکل‌گیری فضای عاطفی، اجتماعی شدن، فرهنگ‌پذیری داوطلبانه و اجباری و تولید خرده‌فرهنگ‌ها سامان می‌یابد (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰).

والدین وظیفه دارند برای تربیت صحیح فرزندان خود، تمهیدات ویژه‌ای را به صورت فردی و مشارکتی انجام دهند و از روش‌های خاصی استفاده کنند (اعرافی و همتی، ۱۳۹۳). آنها براساس ویژگی‌هایی که می‌خواهند در فرزندانشان تقویت شود، روش‌ها و الگوهایی را برای تربیت آنان به کار می‌برند. شیوه‌های تربیتی متفاوت در خانواده‌ها، آثار گوناگونی را در شکل‌گیری شخصیت و رشد و تربیت اجتماعی، عاطفی، هیجانی و عقلانی فرزندان دارد (صفورایی پاریزی و دلوری پور پاریزی، ۱۳۸۹). نفوذ کلام و انضباط اخلاقی و معنوی والدین، عامل مهمی در پیشبرد اهداف بزرگ با توان اثرگذاری لازم بر جوامع به حساب آمده و از آن به‌عنوان نوعی راهبری الهام‌بخش یاد می‌شود.

به دلیل فقدان دانش خود در توضیح این مسائل، با مشکل مواجه شده‌اند.

استرن و همکاران^۱ (2018) الگوهای رفتار محیطی و مسئولیت‌پذیری ۵۴۹۸ دانش‌آموز مقطع راهنمایی را در یک مرکز مسکونی، برای آموزش محیط‌زیست در ایالات متحده آمریکا بررسی کردند. اگرچه دانش‌آموزان در حال انتقال هویت از کودک به نوجوان بودند و با وجود اینکه دانش‌آموزان در برنامه آموزش محیط‌زیست شرکت کردند، والدین خود را الگوهای قوی در توسعه رفتار مسئولانه محیطی معرفی کردند. همچنین این مطالعه به‌طور معنی‌داری نشان داد نقش والدین همچنین در مطالعات دانش و آگاهی کودکان از سواد انرژی، کاهش دی‌اکسید کربن و تغییرات آب و هوایی نیز، مشهود است (Aguirre-Bielschowsky et al., 2017; Chen et al., 2011)

مرور پیشینه پژوهشی خارجی، به‌طور قوی نشان می‌دهد بین تربیت محیط‌زیستی کودکان به‌وسیله والدین با دانش، نگرش و رفتار محیط‌زیستی آنان، رابطه معنی‌داری وجود دارد. از یک‌سو، این مطالعات برخی چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای تربیت محیط‌زیستی والدین را (Fell & Chiu, 2014; Iwaniec & Curdt-Christiansen, 2020) یک مسئله‌ای جهانی دانسته و آن را اثبات کرده است (Ando et al., 2007; Ando et al., 2010) و از سوی دیگر، پژوهش‌های فارسی مسئله تربیت را در فرآیندهای آموزش رسمی محیط‌زیست شناسایی کرده (برومند، ۱۴۰۲؛ صمدی، ۱۴۰۱؛ خندان و همکاران، ۱۴۰۱؛ محمدی بلبان‌آباد و همکاران، ۱۴۰۰؛ کارگزار و همکاران، ۱۳۹۹؛ علیزاده شوشتری و همکاران، ۱۳۹۸) و تاکنون مطالعه مستقلی درباره تربیت محیط‌زیستی خانواده‌ها و والدین ایرانی انجام نشده است؛ از این رو ضرورت دارد با توجه به جایگاه خطیر تربیت خانوادگی در فرهنگ ایرانی و تأثیر آن بر نظام شناختی، ارزشی و رفتاری فرزندان، تجارب زیسته والدین از تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان مطالعه و فرموله شود؛ بنابراین با توجه به بافت و بستر ایرانی و ضرورت مسئله، مطالعه حاضر در پاسخ به این سؤال کلیدی انجام شد: «تجارب زیسته

¹ Stern et al.

دوستدار محیط‌زیست) تعریف می‌کند و کیفیت‌ها و صفات رفتار محیط‌زیستی مورد انتظار از کودک، از طریق هنجارها و ارزش‌های محیط‌زیستی معنا می‌یابد که در جهت‌گیری پدر و مادر نسبت به فرزندان وجود دارد؛ بنابراین دغدغه‌های والدین و مادران نسبت به تربیت محیط‌زیستی فرزندان بر مبنای کیفیت مطلوب فرزندان برای آنان تعریف می‌شود. در نتیجه این روند، نقش جامعه‌پذیری والدین نیز اصلاح می‌شود که بازتاب تغییرات ایجادشده در ماهیت جامعه، در ساختار خانواده مدرن و در وظایف فرزندپروری است.

با توجه به بررسی پیشینه پژوهش، آن‌گونه به نظر می‌رسد که هرچند پژوهشگران قبلی، مسائل مربوط به کودکان را از زوایای مختلفی بررسی کرده‌اند، اما توجه جدی به تربیت محیط‌زیستی مغفول باقی مانده است. بنابراین برای تبیین دقیق تربیت محیط‌زیست، سه نظریه مهم و کاربردی مرور می‌شود که تربیت را از ابعاد روان‌شناختی-جامعه‌شناختی توصیف می‌کند.

نظریه اول، یادگیری اجتماعی است. طبق نظریه یادگیری اجتماعی، تربیت در قالب تأثیرات متقابل بین رفتار و محیط زندگی اجتماعی و خانوادگی فرد در شکل‌گیری و پرورش الگوهای رفتار محیط‌زیستی او مؤثر است. طبیعتاً خانواده اولین محیطی است که هر کودکی تجربه می‌کند، به طوری که در محیط خانواده، افراد ابتدا رفتار محیط‌زیستی مواجه شده با پاسخ مطلوب یا پاداش را از رفتاری جدا می‌کنند که نتایج نامطلوبی را به بار آورده است و آنگاه الگوی توأم با موفقیت را انتخاب می‌کنند و دیگر الگوهای رفتاری را کنار می‌گذارند (Krasny & Lee, 2002). با نگاه به این تعریف، سهم خانواده در رفتارهای آموخته و نهادینه‌شده محیط‌زیستی در کودک، بسیار زیاد و ماندگار برآورد می‌شود. با توجه به نظرهای باندورا^۱ (1969)، نظریه پرداز اصلی یادگیری اجتماعی، استنباط می‌شود که تربیت محیط‌زیستی بیشتر از طریق مشاهده و در خلال فرآیند الگوسازی محیط‌زیستی رخ می‌دهد. همچنین فرآیند الگوسازی رفتاری در زمینه محیط‌زیست در موقعیت‌های اجتماعی خانواده و تحت تأثیر خرده‌فرهنگ‌های محیط‌زیستی

در تحولات اجتماعی سال‌های اخیر، رابطه جامعه‌شناسی و محیط‌زیست نزدیک‌تر می‌شود و جامعه‌شناسان در نظرهای خود، محیط‌زیست و ارتباط آن را با انسان و جامعه بررسی می‌کنند. در نظریه‌های جامعه‌شناسانه، والدین عامل اصلی انتقال فرهنگ و سواد محیط‌زیستی به نسل‌های آینده معرفی می‌شوند و چنانچه فرهنگ محیط‌زیستی در والدین درونی شود، به خوبی این مفاهیم را به فرزندان خود انتقال می‌دهند؛ بنابراین اگر در گذشته درباره جایگاه تربیت محیط‌زیستی تردیدی وجود داشت، امروزه شکی باقی نمانده است که توسعه پایدار بدون تعلیم و تربیت ممکن نیست و حفاظت از محیط‌زیست، بدون نقش آفرینی جدی والدین محقق نخواهد شد (Larsson et al., 2010؛ نبوی و مختاری هشی، ۱۳۹۷).

تربیت محیط‌زیستی، فرآیند یادگیری رفتارهای طرفدار محیط‌زیست است که از طریق کسب مهارت‌ها، دانش و نگرش‌های مرتبط تعریف می‌شود. اگرچه رسانه‌های جمعی، نهادهای تعلیم و تربیت رسمی و همسالان، تأثیر زیادی بر اجتماعی شدن جوانان دارند، خانواده و به‌ویژه والدین، اصلی‌ترین و مهم‌ترین عامل اجتماعی شدن برای فرزندان شناخته می‌شوند (John, 1999). فرزندان که در خانواده‌های مختلف بزرگ شده‌اند، هنجارها، نقش‌ها و مهارت‌های مصرف را از طریق فرآیندهای جامعه‌پذیری می‌آموزند و تأثیرات مربوطه را بر تصمیمات مصرف خانوار اعمال می‌کنند؛ بنابراین انتقالات بین نسلی درخور توجهی برای الگوسازی و الگوبرداری از رفتارهای طرفدار محیط‌زیست والدین به کودکان وجود دارد (Gentina & Muratore, 2012؛ جعفری سبیزی و همکاران، ۱۴۰۱).

به این ترتیب کودک از بدو تولد، باید در معرض محیط‌های زیست طبیعی و دامن مادر طبیعت پرورده شود و با بزرگ شدن فرزندان، توجه به کیفیت پرورش محیط‌زیستی مطلوب فرزندان معطوف می‌شود. آنچه کیفیت پرورش محیط‌زیستی کودک را تعریف می‌کند، به عواملی نظیر سطح بلوغ عاطفی، فیزیولوژیکی و جسمی کودک و نیز عوامل اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و بوم‌شناختی بستگی دارد. به بیان دیگر، معیارهایی که خانواده برای یک فرزند بوم‌شناختی

¹ Bandura

قیاسی - فرضیه‌ای، جزم‌اندیشی نظری و فرضیه‌سازی پیشین خودداری کرد و با توجه به اهداف و پرسش‌های پژوهش، رویکرد روش‌شناختی کیفی انتخاب را برگزید تا با ورود به میدان مطالعه، به قصد کشف معانی در داده‌ها غوطه‌ور شود. این رویکرد ضمن آنکه پاسخگوی موقعیت‌ها، شرایط و نیازهای افراد بررسی شده است، می‌کوشد تحلیلی مبتنی بر بافت، بستر و وضعیت بومی را ارائه دهد.

در این جستار، رویکرد «کیفی» و روش «نظریه داده‌بنیاد»^۱، با رویکرد سیستماتیک استراوس و کوربین^۲ (۱۹۹۷) برگزیده شد که بر اصول پارادایم تفسیرگرایی-اجتماعی^۳ دلالت داشت. رویکرد سیستماتیک استراوس و کوربین (۱۹۹۷) در میان محققان جامعه‌شناسی محیط‌زیست، روشی رایج و متداوم است که برای کشف مفاهیم بنیادی از دل داده‌های کیفی، کارآمد است و اثربخشی خود را در مطالعات متعدد و در موضوعات مختلف جامعه‌شناسی محیط‌زیست، نشان داده است.

در این پژوهش، محقق هم‌زمان به گردآوری، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق روی آورد و از ارتباط میان مقوله مرکزی با دیگر مقولات، خط داستانی را پدید آورد؛ زیرا در نظریه داده‌بنیاد، برخلاف تحقیقات کمی، نمونه‌گیری پیش از تحقیق میدانی برنامه‌ریزی نمی‌شود و معیار قضاوت در نمونه‌گیری این نوع پژوهش‌ها هنگامی اتفاق می‌افتد که اشباع نظری مقوله یا نظریه انجام شود. بنابراین محقق با حساسیت نظری، پس از پیمودن روند مسیرهای فوق، به کشف نظریه رسید و اساس نظریه بنیادی را تشکیل داد.

نمونه‌گیری

در مطالعه حاضر برای نمونه‌گیری از جامعه مطالعه‌شده، از رویکرد «نمونه‌گیری گلوله برفی» بهره گرفته شد تا نمونه‌های شناسایی محقق را به شخص مناسب بعدی هدایت کنند و در نهایت محقق پس از انجام مجموعه‌ای از مصاحبه‌ها، به این جمع‌بندی برسد که با توجه به «تکراری شدن پاسخ‌ها»،

و الگوهای نمادین طبیعت‌دوستانه یا طبیعت‌ستیزانه به وقوع می‌پیوندد. بنابراین فرد در صورت داشتن تجربه مثبت، خشنی یا منفی از طبیعت در خانواده و هر بستر اجتماعی دیگر، الگوهای رفتاری محبت‌آمیز یا خشونت‌آمیز را می‌آموزد و در موقعیت‌های دیگر چنین نیز، کنش‌هایی را در قالب کنش‌های سازنده یا انحرافی از خود نشان می‌دهد (Dyball & Keen, 2012).

نظریه دوم الگوی هم‌نشینی، افتراقی است. طبق این نظریه، رفتار انحرافی از طریق معاشرت با دیگرانی آموخته می‌شود که افراد نابهنجار، مجرم، هنجارشکن و منحرف اجتماعی شناخته می‌شوند. در واقع اساس این دیدگاه مبتنی بر فرایند جامعه‌پذیری در خلال روابط اجتماعی است. بنابراین بسیاری از جامعه‌شناسان محیط‌زیست معتقدند که رفتارهای غیر محیط‌زیستی در گروه‌های نخستین، به‌خصوص خانواده، آموخته و نهادینه می‌شود (Tittle et al., 1986).

نظریه سوم، الگوی کنترل اجتماعی است. این دیدگاه تصریح می‌کند افرادی که در جامعه به گروه‌های اجتماعی، به‌خصوص خانواده، به‌شدت وابستگی دارند، احتمال کمتری وجود دارد که مرتکب هنجارشکنی و رفتارهای ضد ارزش‌های دوستدار محیط‌زیست شوند. طبق این دیدگاه، دل‌بستگی به نهادهای اصلی و تعیین‌کننده، که اصلی‌ترین آن خانواده است، در جلوگیری از کنش‌های انحرافی مؤثر واقع می‌شود (Hirschi, 2015).

مبانی نظری مطالعه‌شده حاکی از آن است که هرچند پژوهش‌ها نقش تربیت محیط‌زیستی والدین را بر فرزندان به‌طور مستقیم بررسی نکرده‌اند، اما ادله محکمی از تأثیر نقش خانواده، به‌خصوص والدین بر تربیت فرزندان حمایت می‌کند. این پژوهش به دنبال پیدا کردن ردپای والدین بر تربیت محیط‌زیستی فرزندان و تبیین و تشریح آن است.

روش

در مواجهه با مسئله «تربیت محیط‌زیستی»، محقق در صدد استخراج نظام معنایی و برساخته‌های ذهنی سوژه‌ها بود که خودشان آن را به‌طور طبیعی ساخته‌اند؛ بنابراین از تفکر

¹ Grounded Theory

² Strauss & Corbin

³ Social-interpretivism

تعریف شده، به کمک معیارهای خاص «عضو بودن حداقل یکی از والدین در یک سمن»، «انجام فعالیت محیط‌زیستی» و «ساکن بودن در کلان‌شهر مشهد» برای انتخاب مشمولان، انتخاب شدند. در نهایت نیز هر فرد مصاحبه‌شونده، فرد واجد شرایط و صلاحیت مشابه خود را برای مصاحبه بعد معرفی می‌کرد. در نهایت افرادی از نمونه حذف شدند که به دلیل اختصاص ندادن وقت یا نداشتن علاقه و رضایت، حاضر به مصاحبه نشدند.

در نهایت تعداد ۲۲ والد (۱۱ زوج) که اطلاعات مهم و کاملی را برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش ارائه دادند، براساس نمونه‌گیری گلوله برفی مصاحبه شدند تا مقولات و ابعاد آن احصا و زمینه برای ارائه یک نظریه زمینه‌ای و تبیینی جامع از آن غنی شود و همچنین روابط بین مقولات به‌طور دقیق و جامع درک شده باشند. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی والدین مصاحبه‌شده، در جدول ۱ منعکس شده است.

«غنی شدن مقوله‌ها و ابعاد آن» و همچنین «استحکام مناسب روابط بین مقولات»، حد اشباع نظری به دست آمده است و باید مصاحبه‌ها را به پایان برساند. بنابراین از دیدگاه عملی، سلسله مصاحبه‌هایی که زنجیره افراد معرفی‌کننده و معرفی‌شونده واجد شرایط در این مطالعه انجام دادند، به فهم عمیق‌تر و دقیق‌تر مقولات و شناسایی خصوصیات و ابعاد آنها کمک و دستیابی به اشباع نظری را ممکن کردند.

طرح نمونه‌گیری این مطالعه، با تعیین و تعریف مناسب جامعه هدف شروع شد که در اینجا والدین، کلان‌شهر مشهد بودند. در طرح نمونه‌گیری، تعیین جمعیت در دسترس بسیار اهمیت دارد که زیرمجموعه‌ای از جمعیت هدف است، ویژگی‌های خاصی از جمعیت هدف را دارد و برای مطالعه در دسترس است. برای این منظور، والدینی که عضو سمن‌های ثبت شده در شهر مشهد بودند، به‌منزله جمعیت در دسترس تعریف شدند. مرحله بعد، از بین جمعیت در دسترس

جدول ۱- مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر

Table 1- Information of the participants in the current research

کد	سن	تحصیلات	شغل	تعداد فرزندان	عضو سمن
۱.م	۲۵	کارشناسی	کارمند بانک	۱	آرتوان
۱.پ	۳۱	کارشناسی	فروشنده		همرکابان و طراوت بهار
۲.م	۴۲	دکترای حرفه‌ای	پزشک	۲	آرتوان
۲.پ	۴۷	کارشناسی ارشد	کارمند ادارات دولتی		-
۳.م	۲۸	کارشناسی ارشد	فرهنگی	۲	رفتگران طبیعت
۳.پ	۳۲	دکترای تخصصی	عضو هیئت علمی دانشگاه		-
۴.م	۳۳	کارشناسی ارشد	کارمند ادارات دولتی	۳	رفتگران طبیعت
۴.پ	۳۲	کارشناسی ارشد	کارمند ادارات دولتی		-
۵.م	۵۱	کارشناسی	خانه‌دار	۲	طراوت بهار
۵.پ	۶۱	کارشناسی ارشد	بازنشسته		-
۶.م	۲۷	کارشناسی	خانه‌دار	۲	رفتگران طبیعت
۶.پ	۴۳	دانشجوی کارشناسی ارشد	فرهنگی		ناجیان آب
۷.م	۵۶	دکترای تخصصی	عضو هیئت علمی دانشگاه	۲	آرتوان و رفتگران طبیعت
۷.پ	۶۱	دکترای تخصصی	عضو هیئت علمی دانشگاه		آرتوان و رفتگران طبیعت
۸.م	۵۸	فوق دیپلم	خانه‌دار	۴	همرکابان
۸.پ	۳۰	کارشناسی	کارمند ادارات دولتی		رفتگران طبیعت
۹.م	۲۷	فوق دیپلم	خانه‌دار	۳	ناجیان آب
۹.پ	۴۱	کارشناسی	پرستار		رفتگران طبیعت
۱۰.م	۲۲	دانشجوی کارشناسی	دانشجو	۱	آرتوان
۱۰.پ	۲۳	دانشجوی کارشناسی	دانشجو		آرتوان
۱۱.م	۳۴	دیپلم	خانه‌دار	۳	آرتوان
۱۱.پ	۳۹	دکترای حرفه‌ای	پزشک		همرکابان

گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها

در مرحله گردآوری داده‌ها، از ابزار مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته استفاده شد؛ یعنی فهرستی از سؤالات کلی و ابتدایی تهیه و بقیه سؤالات در مسیر پریچ‌وخم بحث، به فراخور شرایط و بنابر ضرورت، برای روشن شدن ابعاد پنهان موضوع، از سوی پژوهشگران مطرح شد. مصاحبه‌ها با اجازه از مصاحبه‌شوندگان ضبط و پیاده‌سازی کامل متن انجام شد. این فرآیند شامل تنظیم متن گفته‌های مصاحبه‌شوندگان، بدون هیچ‌گونه دخل و تصرف و با رعایت امانت‌داری کامل بود. تحلیل متن کامل پیاده‌سازی شده مصاحبه‌ها طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. در کدگذاری باز ابتدا داده‌ها به صورت خط به خط مجزا و دسته‌بندی شدند و یک کد یا مفهوم به آنها ضمیمه شد. در مرحله کدگذاری محوری، کدهای خام مرتبط با هم به لحاظ خصیصه و مفهوم، در خرده‌مقولات قرار گرفتند. در این مرحله، مقوله‌ها به صورت یک شبکه، با هم در ارتباط قرار گرفتند و در نهایت، به کمک نتایج کدگذاری در فاز کدگذاری گزینشی، مقولات اصلی و مقوله هسته پدیدار شدند. تمام این مراحل در طول انجام گردآوری داده‌ها، به صورت رفت و برگشت و رسیدن به مفاهیم جدید بازبینی می‌شد.

در این مرحله، محققان به سؤالات اساسی مطرح شده پاسخ دادند و به کمک تحلیل پارادایمی، سه بخش شرایط (علی و مداخله‌گر)، راهبردها و پیامدهای پدیده هسته را تبیین و طی مدت زمان طولانی، بعد از مفهومی کردن داده‌ها، درباره تأثیر متقابل آنها بحث کردند. در مرحله نهایی این تئوری، زمینه‌ای بود که به ظهور نتایج با استفاده از برهان‌های متعدد منجر شد. در این مرحله، محققان یافته‌های خود را در یک بدنه به هم پیوسته بازسازی و خلاصه کردند تا اطلاعات مفید و آموزنده‌ای را به خواننده ارائه کنند. این امر تا اندازه‌ای دیالکتیکی بود که پس از بحث‌های متعدد و هم‌فکری میان اعضای گروه تحقیق انجام شد. این امر هرچند مشکل بود، اما در پایان تحقیق، تصویر مشخصی از پدیده مطالعه‌شده در قالب مدل پارادایمی به دست آمد.

حساسیت نظری و اعتبارسنجی یافته‌ها

در پژوهش حاضر، داده‌ها تفسیر شدند. همچنین مقوله‌بندی اولیه آنها از لحاظ تئوریک در ارتباط کل یافته‌ها انجام شد و در نهایت در ارتباط با الگوها و موارد انتزاعی، مقوله‌بندی مجدد شدند. این امر تا جایی پیش رفت که محقق به مرحله اشباع رسید؛ به این نحو که بعد از توسعه تبیین‌ها در سطوح مفهومی، از طریق داده‌های انباشتی به مرحله انتقال عرضه نتایج دست یافت. در اینجا محقق بعد از صرف مدت زمان طولانی در بررسی ابعاد مفهومی مقوله‌ها، سطوح تجرید را انتخاب کرد و به تبیین پدیده مطالعه‌شده در قالب ساخت نظریه‌ای جدید دست یافت. بر همین اساس، با خاتمه مصاحبه نوزدهم، تکرار در صورت‌بندی‌های طرح‌شده از سوی مصاحبه‌شوندگان، به پرسش‌های محقق احساس می‌شد، اما برای اطمینان کامل پژوهش تا مصاحبه بیست و دوم ادامه یافت.

در پژوهش‌های کیفی، بیشتر از پایایی، بحث اعتبار مطرح است. این موضوع از ماهیت هستی‌شناختی و فلسفی روش‌های پژوهش در رویکرد کیفی ناشی می‌شود. یکی از روش‌های افزایش اعتبار، «باورپذیرکردن گزینشی» است. منظور از اصطلاح مذکور، مستدل کردن متن با نقل قول‌هایی پذیرفتنی است که در پژوهش حاضر، موارد متعددی از آنها به منظور باورپذیرکردن یافته‌های پژوهش بیان شده است. در واقع یکی از مهم‌ترین روش‌ها در تحلیل متون نظریه زمینه‌ای، ارائه نقل قول‌های مستقیمی از پاسخگویان است که خواننده را به سوی درک سریع‌تر آن چیزی هدایت می‌کند که محقق طی ماه‌ها یا سال‌ها تلاش و تفکر به دست آورده است. در نهایت این مقولات از سوی استادان جامعه‌شناسی و اعضای مشارکت‌کننده، ارزیابی و تأیید شدند.

یافته‌ها

پس از جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل و کدگذاری داده‌ها، در پاسخ به سؤالات پژوهش، مطالعه ژرف داده‌ها نشان داد، الگوی پارادایمی تربیت محیط زیستی والدین درباره پدیده مرکزی «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» ترسیم می‌شود. به بیان

نداشتیم، همه‌جا سبز بود، آسمون همیشه آبی بود، الآن بچه‌های ما کدوم یکی از این نعمتارو دارن؟ اگر بخوایم شرایط دوباره خوب بشه و محیط‌زیستمون سالم باشه، باید نسلی تربیت کنیم که واقعاً برای بحران‌های محیط‌زیستی یک فکر اساسی بکنن... این نسلی که ما داریم الآن بزرگشون می‌کنیم، دیگه شاید آخرین نسلی باشن که بتونن یک فکری برای تغییر شرایط زمین بکنن، وگرنه هممون باهم نابود میشیم...»

همچنین در این زمینه، (م. ۲) بر آموزش تفکیک از مبدأ پسماند، (م. ۳) بر ترویج صرفه‌جویی در مصرف آب در هنگام شست‌وشوی ظرف‌ها، استحمام و آب‌دادن باغچه و (م. ۷) بر آموزش الگوی صحیح مصرف انرژی در خانه به‌وسیلهٔ مادر به فرزندان تأکید داشتند.

احساس وظیفه والدینی

کودکان حق دارند سبک زندگی سبز، پایدار و دوستدار محیط‌زیست را بیاموزند، تمرین کنند و والدین نیز تکالیف و وظایفی در قبال تربیت محیط‌زیستی کودکان دارند. این در حالی است که متأسفانه در جامعه کنونی، ممکن است والدین به‌علت تحولات پیاپی فرهنگی و مشکلات عدیده اقتصادی در ادای این حقوق و انجام تکالیف ذاتی خود کوتاهی کنند که این امر موجب بروز کمبودهایی در فرزندان می‌شود. این کمبودها که در کیفیت تربیت محیط‌زیستی فرزندان ریشه دارند، علت‌العلل بسیاری از ناهنجاری‌های و رفتارهای غیر دوستدار محیط‌زیست کودکان می‌شوند.

والدین باید اصول اخلاقی زندگی سبز را به کودکان خود بیاموزند تا فرآیند جامعه‌پذیری محیط‌زیستی کودکان تسهیل شود و کودکان به شیوه‌های دوستدار طبیعت رفتار کنند. در این راستا والدین مصاحبه‌شونده، انتقال آموزه‌های سبک زندگی سالم، پایدار و دوستدار محیط‌زیست را یکی از تکالیف والدین نسبت به فرزندان نشان تلقی می‌کردند. (م. ۵) ضمن اشاره به این رسالت خطیر، گفت:

«به‌عنوان یک مادر وظیفهٔ خودم می‌دونم که بچمو جوری تربیت کنم که به طبیعت احترام بذاره و مواظب رفتاراش با بقیه موجودات زنده باشه...»

دیگر، باید گفت نقطهٔ ثقل تربیت محیط‌زیستی والدین، «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» است. در اینجا، مفهوم تقویت هویت بوم‌شناختی، براساس مفاهیم و مقوله‌های مستخرج از پاسخ‌های مکرر مشارکت‌کنندگان، ارتباط این مقوله با دیگر مقوله‌ها و پوشش دادن آنها و قدرت جذب این مقوله، یکپارچگی دیگر مقولات دربارهٔ آن و برتری نظری آن در قیاس با دیگر مقوله‌ها، به‌منزلهٔ مقولهٔ هسته یا مرکزی انتخاب شد. مقوله‌های اصلی پژوهش دربارهٔ پدیدهٔ مرکزی «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» شکل گرفتند. در ادامه، مقوله‌ها با نمونه‌هایی از نقل‌قول‌های مستقیم از مصاحبه‌شوندگان ارائه شده‌اند.

شرایط علی

واکنش به بحران‌های محیط‌زیستی

چالش‌های فزایندهٔ محیط‌زیستی ایران به‌تازگی، به نقطهٔ بحران رسیده است، به‌ویژه فرسایش خاک (آبی و بادی)، خشک‌سالی، گردوغبار، فرونشست زمین، بحران آب، بحران پسماند و آلودگی هوا که نه‌تنها باعث ایجاد مشکلات اجتماعی، سیاسی و امنیتی در کشور شده است، یک خطر بالقوهٔ بی‌ثبات‌کنندهٔ امنیت روانی و اجتماعی برای خانواده‌های ایرانی است. تربیت محیط‌زیستی، اصلی‌ترین کنشی است که والدین جامعهٔ امروز به بحران‌های محیط‌زیستی نشان می‌دهند. آنها از امکان و فرصتی که در اختیار دارند، در راستای تأثیرگذاری شناختی و رفتاری بر فرزندان‌شان استفاده می‌کنند تا نسلی تحول‌خواه و کنشگر را به نفع محیط‌زیست تربیت کنند. (م. ۱) در این زمینه گفت:

«من به‌عنوان یک شهروند این جامعه، وقتی می‌بینم روزه‌روز هوای شهرمون آلوده‌تر میشه، هر روز جنگل‌مون نابود میشن و جاشون ویلا سبز میشه، وقتی می‌بینم هیچ‌کس به فکر محیط‌زیستمون نیست، با خودم میگم خودمون باید یه کاری بکنم که بچه‌هامون حداقل حامی محیط‌زیست شهر و کشورشون بشن، نه اینکه بیشتر تخریبش بکنن...»

(پ. ۷) نیز در این باره اظهار داشت:

«زمانی که ما بچه بودیم، اصلاً چیزی به نام بحران آب

جامعه‌ستیزانه است که در آن کودک از آزاررساندن به حیوانات لذت می‌برد. این اختلال یکی از انواع بداخلاقی‌های اجتماعی و بزهکاری است. در این راستا، (م. ۷) رفتارهای نابهنجار با حیوانات و گیاهان را زنگ خطری برای بروز رفتارهای هنجارشکن خانوادگی توصیف کرد و برخورد تربیتی صحیح با آن را ضروری دانست. او دربارهٔ تجربهٔ شخصی خود در این زمینه گفت:

«وقتی پسرم بچه بود، من می‌دیدم گربه‌هارو با سنگ می‌زنه و زبون‌بسته‌هارو اذیت می‌کنه، هی بهش تذکره می‌دادم، ولی زیاد جدی نمی‌گرفت، کم‌کم دیدم خیلی پررو شده و همون خشونت‌هایی که رو گربه‌ها خالی می‌کنه و قلدربازی درمی‌یاره، روی خواهرشم امتحان می‌کنه، اینجا دیگه ترسیدم، خیلی جدی دعواش کردم و حواسم بیشتر به رفتاراش بود. خداروشکر از اون به بعد دیگه نه با گربه‌ها اون کارارو می‌کرد، نه دیگه با خواهرش دعوا و کتک‌کاری داشتن... ولی می‌خوام بگم نباید بذاریم پسر بچه‌ها با حیوانا بد رفتار کنن؛ چون تو بقیهٔ رفتاراشونم نمود پیدا می‌کنه...»

تعهد فرانسلی والدین

از جمله دیگر شرایط علی اثرگذار بر کنش‌های مشارکت‌کنندگان، احساس مسئولیت فرانسلی والدین نسبت به محیط‌زیست است. یکی از پیشنهادها والدین دربارهٔ مسئولیت‌های محیط‌زیستی، الزام تربیت فرزندانشان به‌منزلهٔ عواملان مثبت تغییرات محیط‌زیستی برای نجات آیندهٔ کرهٔ زمین است. نتایج پژوهش حاضر نشان داد والدین خود را جزئی از اجتماع می‌دانند و به‌منزلهٔ یک فعال اجتماعی و محیط‌زیستی، مسئولیت‌های فردی و شهروندی خود را می‌شناسند و بدون در نظر گرفتن انتفاع فردی، درست‌ترین کاری را انجام می‌دهند که آن را وظیفهٔ خود در زندگی می‌دانند. در این زمینه به اظهارات (پ. ۷) اشاره می‌شود. او می‌گوید:

«رسالت یک پدر، تلاش برای حفظ محیط‌زیسته و اینو لطف نمی‌بینه و وظیفهٔ خودش می‌دونه. ما نسبت به فرزندان خودمون و فرزندان فرزندمون و همهٔ نسل‌های آیندهٔ بشری مسئولیم... این مسئولیت سخت و سنگینه...»

(م. ۴) نیز ضمن اشاره به وظیفهٔ مادری خود در تربیت شایستهٔ محیط‌زیستی فرزندانش، بر اهمیت آموزش‌های محیط‌زیستی مستقیمی تأکید می‌کند که والدین به فرزندانشان می‌دهند. همچنین بر اهمیت آموزش‌های غیررسمی تأکید می‌کند که فرزندان در فرآیند الگوبرداری از والدین خود می‌گیرند. او گفت:

«ما الگوی بچه‌هامونیم، چه بخوایم، چه نخوایم، بچه‌ها خصوصاً وقتی تو سنین پایین هستن، از ما تقلید می‌کنن، حتی می‌خوام بگم عملمون از حرفایی که می‌زنیم و شعارایی که میدیم مهم‌تره؛ چون برای بچه‌ها ملموسه...»

تأثیر نحوهٔ تعامل فرزندان با طبیعت در دیگر ساحت‌های زندگی فردی و جمعی فرزندان

اعتقاد مادران به تأثیر مثبت تعامل با طبیعت در دیگر ساحت‌های زندگی فردی و جمعی فرزندان نیز، از علل اهتمام والدین به تربیت محیط‌زیستی فرزندانشان است. آنها باور داشتند ارتباط سازنده با جهان طبیعت، به ارتباطات اجتماعی فرزندانشان نیز سرایت خواهد یافت؛ برای مثال (م. ۱) گفت:

«من فکر می‌کنم اگر بچه‌ها بتونن با طبیعت مهربون باشن، رابطشون با دوستانشون، فامیل و بقیهٔ جامعه هم خوب میشه... دل رحم میشن...»

زندگی روستایی با طبیعت، حیوان و گیاه درآمیخته بود. با گسترش زندگی شهری، رفتار با حیوانات و گیاهان جزء رفتارهایی است که باید در جریان تربیت محیط‌زیستی به فرد آموخته شود و به‌صورت ارگانیک، بستری برای خودآموزی کودکان در این رابطه وجود ندارد. در صورتی که در فرآیند تربیت محیط‌زیستی افراد اختلالی ایجاد شود، ممکن است کودکان با اهداف متفاوتی از جمله سرگرمی، خرافه‌پرستی، عوامل فرهنگی و اقتصادی و نیز آداب‌ورسوم، حیوانات را آزار دهند. بسیاری از بلاهایی که کودکان بر سر حیوانات و گیاهان می‌آورند، یا به‌دلیل نادانی‌شان است یا به‌سبب سوءتربیت یا به‌منظور کسب توجه است، اما برخی از کودکان نیز هستند که کاملاً آگاهانه و تنها برای تفریح، سرگرمی و خنده، دست به آزار، شکنجه و نابودی حیوانات می‌زنند. به همین دلیل، حیوان‌آزاری یکی از اختلال‌های روانی و

تو ذهنم دارم، حالا الانم دوست دارم بچه‌هام تصویر خوشی از بچگی شون داشته باشن و فکر می‌کنم رفتن به روستا و دیدن حیوونا و داشتن گل و گیاه، به زیباشدن بچگی شون کمک می‌کنه... برای همین بچه‌هامو می‌برم خونه پدر مادرم تو روستا، اونجا بازی کنن و طبیعت روستا رو حس کنن...»

همچنین (پ. ۹) نیز که خود یک روستازاده بود و خاطرات خوشی از طبیعت روستا در دوران کودکی داشت، گفت:

«بچگی خودم خیلی تأثیر داشت تو روش تربیتی که امروز برای بچه‌هام پیش گرفتم، اون زمان ما راحت خاک‌بازی می‌کردیم، بیرون با بچه‌ها تو کوچه توپ‌بازی می‌کردیم، الان خب خونه‌ها آپارتمانی شده، همسایه‌ها با هم غریبه شدن، ولی من دوست دارم بچم همون تجربه‌ها تا جایی که میشه داشته باشه...»

این والدین براساس تجربیات زیسته دوران کودکی خود، عمدتاً باور داشتند طبیعت برای کسانی که همراه و همسو با آن باشند، هدایا و نعمات فراوانی دارد و کودکانی که در دامان طبیعت وقت می‌گذرانند، بیشتر از بقیه از این هدایا و نعمات برخوردار می‌شوند. تصور مشترک والدین مصاحبه‌شده در تعمیم تجربیات زیسته خود به بایسته‌های تربیتی فرزندان، این بود که:

همان‌طور که ما (والدین) هرچه بیشتر فرصت تجربه در طبیعت را داشتیم، امکان خیال‌پردازی بیشتری پیدا می‌کردیم، فرزندانمان هم اگر در روند تربیت محیط‌زیستی‌شان، بیشتر با طبیعت تعامل پیدا کنند، تفکر و خلاقانه قوی‌تری خواهند داشت و ذهن ورزیده‌تری را در صورت‌بندی، تجزیه و تحلیل و حل مسائل پیچیده پیدا می‌کنند؛ همان‌طور که ما (والدین) هرچه بیشتر فرصت تجربه طبیعت را داشتیم، مهارت‌های حرکتی بیشتر و سیستم ایمنی قوی‌تری داشتیم، فرزندانمان هم اگر در روند تربیت محیط‌زیستی‌شان بیشتر با طبیعت تعامل پیدا کنند، جسم قوی‌تر و روح و روان سالم‌تری خواهند داشت؛ زیرا برای تقویت قوای جسمی کودکان، در کنار تغذیه مقوی، برنامه‌ای برای تحرک هم لازم است تا از التهاب‌ها و بیماری‌های ناشی از کم‌تحرکی پیشگیری شود. همچنین به‌طور طبیعی، بچه‌ها

بعضی والدین که به لزوم تربیت محیط‌زیستی فرزندان، برای ادای مسئولیت فرانسلی خود اشاره کردند، باور داشتند تربیت محیط‌زیستی یک فرزندان موجب می‌شود تا او نیز در هنگام بزرگ‌سالی، به یک والد حافظ محیط‌زیست تبدیل شود و به این ترتیب نسل‌های پیاپی، به حفظ و حراست از محیط‌زیست و منابع طبیعی اهتمام ورزند. (م. ۲) در این باره معتقد بود:

«من مادر نه تنها برای بچه‌های خودم باید الگوی محیط‌زیستی خوبی باشم، بلکه باید یه کاری کنم اونام برای بچه‌هاشون الگو بشن و همین‌جوری نسل به نسل طرفدار محیط‌زیست بار بیان... من با اینکه هنوز نوه ندارم، ولی نگران اونام هستم.»

شرایط زمینه‌ای

تجربیات شخصی والدین از تعامل سازنده با طبیعت در کودکی

تا چند دهه گذشته، طبیعت جزء جدانشدنی زندگی کودکان بود؛ زیرا هنوز پیشرفت تکنولوژی و تغییر سبک زندگی، انسان‌ها را از تعامل با طبیعت دور نکرده بود. بیشتر والدین مصاحبه‌شده، محل زندگی‌شان در جوار کوه، جنگل و کویر است و تجربه واقعی از طبیعت و نشانه‌های آن اعم از خاک، آب، باد، موجود زنده و درختان را در کودکی داشتند و درک آنها به تصاویر واقعی و چندحسی از طبیعت منجر می‌شد که امکان کسب و ثبت خاطرات ماندگار را می‌داد. در ذهنیت مشترک والدین مصاحبه‌شده، مفهوم بازی و سرگرمی در کارهای ساده‌ای مانند خاک‌بازی و دنبال کردن پروانه‌ها و آتش روشن کردن تجلی پیدا می‌کرد؛ از این رو غریبه‌بودن کودکان‌شان با طبیعت، دورماندن آنها از کشف مستقیم طبیعت و آسیب‌ها و لطمات آن، بر سلامتی جسم و ذهن کودکان‌شان چیزی است که آنها جدی می‌گیرند و زمینه‌ساز دغدغه‌شان برای تربیت محیط‌زیستی می‌شود؛ برای مثال (پ. ۳) در این زمینه تصریح می‌کند:

«من خودم بچگی خیلی خوبی داشتم... ما تو روستا بزرگ شدیم و خونمون وسط یک باغ بزرگ با کلی مرغ و گاو و گوسفند بود و خاطرات خیلی خوشی از اون دوران

همان‌طور که ما (والدین) هرچه بیشتر با طبیعت مانوس‌تر بودیم، بیشتر با محیط زیستن خود احساس یگانگی داشتیم و آن را محترم می‌پنداشتیم، فرزندانمان هم اگر در روند تربیت محیط‌زیستی‌شان، بیشتر با طبیعت تعامل پیدا کنند، به مرور، احترام به طبیعت را بیشتر می‌آموزند. به عبارت دیگر، اگر کودکان زباله‌ها را در هر گوشه‌ای رها می‌کنند، برگ گیاهان را می‌کنند، به سمت پرندگان سنگ پرتاب می‌کنند و به آنها آزار می‌رسانند، این کودکان فرصت درک وحدت وجودی‌شان را با طبیعت پیدا نکرده و آداب حضور در آن را یاد نگرفته‌اند. بنابراین این والدین‌اند که باید احترام گذاشتن به همه اجزای طبیعت را به بچه‌ها بیاموزند و بگویند که کل اکوسیستم و هر جزء طبیعت، ارزش ذاتی دارد و باید مراقب آنها باشند.

داشتن امکان بالفعل تجربه طبیعت در خانه

وضعیت اسکان خانوارها در داشتن حداقل فرصت‌های تجربه طبیعت و تربیت محیط‌زیستی بسیار تأثیرگذار است. (م. ۲) ضمن اشاره به آپارتمان‌نشینی و دسترسی نداشتن مطلوب به فضاهای سبز در سطح شهر، این محدودیت‌ها را سدی در مقابل تلاش والدین برای تربیت محیط‌زیستی فرزندان‌شان دانست؛ سپس به مزیت داشتن حیاط در منزل و برای بازی کودکان اشاره کرد و گفت:

«ما خونمون آپارتمانی بود، به محض اینکه بچه‌ها یکم می‌خواستن بالا پایین بپرن، همسایه‌ها شاک می‌شدن... هیچ پارکی هم نزدیک خونۀ ما نبود، برای تفریح تو طبیعت هم باید حداقل نصف روز تو راه رفت می‌بودیم و نصف روز هم تو ترافیک، تو راه برگشت، خب آدم از بازی کردن بچه‌ها و طبیعت‌بردنشون کلاً منصرف می‌شد... اما الآن خداروشکر خونمون حیاط داره و پسر و دخترم راحت می‌تونن برن تو باغچه بازی کنن... قبلاً بچه‌ها همش حوصلشون سر می‌رفت و می‌رفتن سراغ کامپیوتر و پلی استیشن و ... الآن میرن تو حیاط خودمون بازی می‌کنن...»

همچنین دسترسی به مناطق طبیعی یا نیمه‌طبیعی، عنصر مهم و ضروری برای تربیت محیط‌زیستی فرزندان به شمار می‌رود. وقتی هیچ فضا و امکاناتی برای تعامل کودک و

وقتی بیرون از خانه‌اند و دویدن، دوچرخه‌سواری، پریدن و لی‌لی‌کردن در حین بازی‌های کودکانه را در طبیعت تجربه می‌کنند، در معرض خاک نیز قرار می‌گیرند که در واقع یک راه خوب برای تقویت سیستم ایمنی بدن آنهاست. بنابراین کودکانی که از سنین پایین با خاک سر و کار دارند، در مقایسه با دیگر کودکان، بدن مقاوم‌تری دارند و سیستم ایمنی بدن‌شان بیشتر آمادگی مقابله با بیماری‌ها را پیدا کرده است؛

همان‌طور که ما (والدین) هرچه بیشتر در محیط باز و طبیعت وقت می‌گذرانیم، در مراقبت از خود ماهرتر و نسبت به خطرات و تهدیدهای محیط پیرامونی هوشیارتر می‌شدیم، فرزندانمان هم اگر در روند تربیت محیط‌زیستی‌شان بیشتر با طبیعت تعامل پیدا کنند، به مرور مهارت مراقبت کردن از خودشان را یاد می‌گیرند؛ زیرا محیط‌های طبیعی، انواع محرک‌ها و برانگیزاننده‌ها را دارد و حساسیت‌های حسی و مغزی کودک را فعال‌تر و در نهایت او را توانمندتر بار می‌آورد و هم‌زمان قدرت شناخت و ریسک‌پذیری معقولانه بیشتری را به او می‌دهد؛

همان‌طور که ما (والدین) هرچه بیشتر در محیط باز و طبیعت وقت می‌گذرانیم، در بازی با هم‌سالان خود به صورت گروهی توانمندتر می‌شدیم، فرزندانمان هم اگر در روند تربیت محیط‌زیستی‌شان بیشتر با طبیعت تعامل پیدا کنند، به مرور توانایی سازمان‌دهی و هماهنگی در جمع را بیشتری پیدا می‌کنند؛ زیرا کودکانی که در خارج از منزل و در کنار دوستان‌شان وقت می‌گذرانند، تمایل بیشتری به هماهنگی با یکدیگر دارند، چون برای بازی کردن در فضای باز و محیط طبیعی، نیاز دارند که نوبت را رعایت کنند و وسایل بازی مانند توپ، راکت بدمیتون یا تاپ و سرسره را به صورت اشتراکی استفاده کنند. بنابراین آنها یاد می‌گیرند که چطور با هم ارتباط برقرار کنند، منظم باشند، تیم تشکیل دهند و برای برنده شدن از پس چالش‌ها بریابند. همه این‌ها از مواهب حضور کودکان در یک محیط باز و البته امن است و توانایی‌هایی را نشان می‌دهد که یک کودک در این بازی‌ها به دست می‌آورد.

باورهای مذهبی والدین

روابط عاطفی والدین با فرزندان، انگیزه‌ها و رویه‌های تربیتی آنها در خانواده، یکی از اثرگذارترین عوامل حرکت مطلوب فرزندان برای انتخاب سبک و شیوه زندگی محیط‌زیستی است. بینش‌ها و باورهای مذهبی والدین، طبیعت‌دوستی و انسان‌دوستی آنها، از جمله عوامل تربیت محیط‌زیستی فرزندان در نهاد خانواده‌اند که در آموزه‌های دینی بر آنها تأکید شده است. بنابراین اعتقادات دینی والدین از دیگر عوامل زمینه‌ساز برای تربیت محیط‌زیستی فرزندان است. (پ. ۹) در این زمینه اظهار داشت:

«بینید مگه ما نمیگیم عالم محضر خداست و نباید در محضر خدا معصیت کرد، خب تخریب محیط‌زیست بزرگ‌ترین گناهه دیگه... من میگم باید فرزندانمون که نور چشممونه، جوری تربیت کنیم که اصرافکار نباشه، حیوونارو آزار نده، مصرف‌گرا نباشه... حفظ محیط‌زیست همیناس دیگه، لازم نیست شق‌القمر بکنه که...»

همچنین والدین مصاحبه‌شده در این پژوهش که باورهای مذهبی داشتند، رفتارهای مثبت محیط‌زیستی را مصداق ثواب و رفتارهای مخرب محیط‌زیستی را به‌مثابه گناه شرعی تلقی می‌کردند؛ برای مثال (م. ۸) به رفتار دوستداران محیط‌زیست و درخت‌کاری در تربیت محیط‌زیستی فرزندان تأکید کرده است و آن را یک کار ثواب و ذخیره اخروی توصیف می‌کند:

«من به پسر و دخترامم گفتم درخت بکارن، باقیات‌الصالحات پدر و مادرشون بشه، درخت مثمری توتی چیزی بکارن، مردم برن زیر سایش بشینن از میوه‌اشم بخورن، از اول هم پدرشون عاشق گل و گل‌کاری بود، منم تشویقشون می‌کردم... همین جوری بارشون آوردم، خدا و پیغمبر هم این جوری راضی ان ان‌شاءالله...»

شرایط مداخله‌گر

تمرین مسئولیت‌پذیری برای فرزندان

واقعیت مهمی که در ذهنیت مشترک مصاحبه‌شوندگان درباره لزوم اهتمام به تربیت محیط‌زیستی وجود داشت، این بود که همه انسان‌ها از منابع طبیعت بهره‌مندند و زندگی آنها به این

طبیعت وجود نداشته باشد، طبیعی است که امکان تحکیم ارتباط کودک و محیط‌زیست نیز وجود نخواهد داشت. (پ. ۶) شرایطی را که برای تعامل با طبیعت در کودکی خود داشت، با وضعیت فرزندانش مقایسه کرد و گفت:

«یک رودخونه خیلی قشنگ از شش سالگیم زمین بازی و پناهگاه من بود، محل قدم‌زدنم بود، جایی بود که با دوستان اونجا قرار می‌داشتم... اونجا طبیعت بکر خیالی و روزنه فرار و محل تولد من بود. هنوزم میل شدیدی دارم که هر زمانی که می‌تونم، به آن نهر قدیمی برگردم، اما الان بچه من به همچین جایی دسترسی نداره، اصلاً امکانش نیست که بپرشم یک جایی که رودخونه و درختی و گیاهی داشته باشه...»

این گویه نشان می‌دهد امروزه دیگر هر کودک یک نهر ندارد و حتی اگر هم داشته باشد، اجازه نزدیک شدن به آن را ندارد. ترجمان این نوشته به زبان دانشگاهی، آن است که دسترسی به فضاهای طبیعی و بسترهای تجربه طبیعت، به خصوص در مراکز شهرها، در حال کم‌شدن است؛ حتی در نواحی حومه شهری و روستایی که قطعات جنگلی، بیشه‌زارها و آبگیرها هنوز در دسترس‌ترند، نگرانی والدین از آلودگی این مناطق یا بچه‌دزدی و دیگر تهدیدها، این مکان‌ها را از دسترس خارج می‌کند.

با این همه، روش‌هایی برای بهره‌مندی از برش‌هایی از یک طبیعت در زندگی روزمره، از سوی والدین مطرح شد که اندکی فقر تجربه طبیعت فرزندان را با همه محدودیت‌های موجود جبران کرد؛ برای مثال برخی والدین از گل و گیاهان در منزل خود نگهداری و یا در حیاط یا تراس آپارتمانی خود سبزی‌کاری و گل‌کاری می‌کردند تا در فقدان امکان رفتن به طبیعت، به‌نحوی طبیعت را به خانه خود بیاورند و در ضمن، از سبزی‌ها و محصولات طبیعی خودشان استفاده کنند. یک ابتکار دیگر دست کم هرروز نیم ساعت پیاده‌روی در مکان‌های طبیعی نزدیک به خانه، به‌همراه خانواده خود بود؛ زیرا گاهی اوقات فرصت طبیعت‌گردی پیش نمی‌آید، ولی می‌توان در پارک‌های شهری و جنگلی نزدیک منزل یا محل کار به‌همراه خانواده پیاده‌روی کرد و این‌گونه از طبیعت بهره‌مند شد.

روانی کودکان از طریق کاهش استرس و افزایش حمایت‌های اجتماعی، باعث پیشگیری و کاهش وضعیت‌هایی مانند بیماری قلبی، سرطان، دیابت، بیماری‌های مفصلی و بیماری‌های روانی، به‌عنوان عامل تعداد زیادی از مرگ‌ها و ناتوانی‌ها، می‌شود و یا حداقل برروشان را به تعویق می‌اندازد. علاوه بر این، سبک زندگی سالم با افزایش تمرکز و عملکرد شناختی کودکان، موجب بهبود عملکرد تحصیلی آنها می‌شود و از ابتلای کودکان به بیماری‌های مزمنی مانند چاقی، دیابت و فشارخون در آینده پیشگیری می‌کند. درنهایت، الگوهای سالم دوران کودکی زمینه‌ساز عادات و سبک زندگی سالم در دوران بزرگسالی می‌شوند و کیفیت کلی زندگی و بهزیستی فرد را در طول عمر بهبود می‌بخشند؛ بنابراین ضروری است که خانواده‌ها و نهادهای آموزشی، توجه ویژه‌ای به ارتقای سبک زندگی سالم در کودکان داشته باشند.

والدین کودکان را راهنمایی می‌کنند تا عاداتی را در سبک زندگی ایجاد کنند که سلامت آنها را برای سال‌های آینده حفظ می‌کند. با توجه به اینکه بسیاری از رفتارهای پایدار همچون استفاده از دوچرخه، به‌عنوان وسیله حمل‌ونقل و خوردن غذاهای ارگانیک به‌جای فست‌فودها، علاوه بر کمک به حفظ محیط‌زیست، به سلامت افراد نیز کمک می‌کند، والدین تربیت محیط‌زیستی فرزندان خود را با مجموع این انگیزه‌ها انجام می‌دهند؛ برای مثال (پ. ۷) در این باره گفت:

«اگه کمتر فست و فود بخوریم، هم برای کمک به تغییر اقلیم خوبه، هم به سلامتیمون کمک می‌کنه... اگه بچه‌ها رو به‌جای سرویس با دوچرخه بفرستیم مدرسه، یک تحرکی هم می‌کنن لاقول، این‌جوری هم به مدرسشون می‌رسن، هم لازم نیست به وقت جدایی به ورزش کردن اختصاص بدن...»

همچنین تربیت محیط‌زیستی، به سلامت روح و روان آنها نیز کمک می‌کند. (پ. ۳) درباره تأثیرات روحی-روانی تعامل سازنده کودکان با طبیعت و لزوم برای تحکیم این پیوند در فرآیند تربیت محیط‌زیستی والدین اذعان داشت:

«من معتقدم غرق در طبیعت بودن و درعین حال منحصربه‌فرد و مجزای‌بودن، یکی از موهبت‌های دوران کودکیه... احساس یگانگی با جهان طبیعی تو این دوران،

ثروت‌ها وابسته است، همان‌گونه که در فرایند آلودگی و تخریب آن سهم دارند، در حفاظت از آن نیز مسئولیت دارند، اما نباید فراموش کرد که آدمی نسبت به آنچه خودش تولید نکرده است یا شناختی از آن ندارد، قدر آن را چنان‌که باید و شاید، نمی‌داند؛ آن‌چنان‌که اگر گذشتگان ما شناخت درست و کافی از محیط زیستن خود داشتند، امروزه ناهنجاری‌های زیاد محیط‌زیستی را در جامعه نمی‌دیدیم.

با توجه به افزایش اطلاعات، سواد و بینش والدین نسل حاضر نسبت به نسل‌های پیشین، درباره اهمیت حراست و صیانت از محیط‌زیست، مسئولیت بیشتری متوجه والدین کنونی است تا فرزندان‌شان را در قبال محیط‌زیست، مسئولیت‌پذیر بار بیاورند و گام‌های مؤثر و جدی را برای حفظ سلامت اکوسیستم‌های زمین و تندرستی خود و نسل‌های آینده بردارند. جامعه‌ای که نسبت به محیط‌زیست خود آگاهی داشته باشد، داشتن محیط‌زیست سالم را حق طبیعی خود می‌داند و از کالاهایی استفاده می‌کند که با کمترین آسیب به محیط‌زیست (مصرف سبز) تولید شده‌اند. همچنین در برابر آلودگی و تخریب محیط‌زیست به‌وسیله دیگران، احساس مسئولیت می‌کند. گویه‌های زیر، نمونه‌هایی از تلاش تربیتی والدین برای آموزش مسئولیت‌پذیری به فرزندان، از طریق سپردن وظایف محیط‌زیستی به آنان بود:

«وقتی دخترم حیوون تو خونه نگه داره، مسئولیت‌پذیری رو یاد می‌گیره؛ چون که مرگ و زندگی اون حیوون دستشه و باید آب و دون حیوون رو سر وقت بده، اگر نده، یا صدای حیوون زبون بسته درمیاد یا میمیره... پس واقعاً به جور تمرین مسئول‌بودن حساب میشه برای بچه...» (م. ۳)

«به بچه‌هامون باید مسئولیت آب‌دادن به گلارو تو روزای خاصی از هر هفته بدیم، اگر تنبلی کرد، بهش چشم غره بریم یا دعواش کنیم، این‌جوری خود به خود یاد می‌گیره که مسئولیت‌پذیر باشه...» (م. ۸)

دغدغه‌مندی برای سلامت فرزندان

سبک زندگی سالم کودکان، اهمیت ویژه‌ای در تکامل مناسب عاطفی و اجتماعی آنان دارد و با ارتقای سلامت جسمی و

والدین مصاحبه‌شونده معتقد بودند که باید با ستایش محیط‌زیست، یعنی حیوانات، گل‌ها و گیاهان، عشق به طبیعت را در کودک بیدار کرد و هنگامی که کودک به طبیعت یا حتی عرصه شهر برده می‌شود، باید حتماً درباره زیبایی آسمان آبی یا آسمان ابری، زیبایی درختان و گل‌ها و حیوانات با او صحبت کرد. همچنین باید به او یادآوری کرد که گل‌ها تنها زمانی زیبا به نظر می‌رسند که چیده نشوند. در غیر این صورت، زود پژمرده می‌شوند و دیگر آن زیبایی اولیه را ندارند. باید به او نشان داد که چه مدت طول می‌کشد تا یک نهال کوچک به درختی تنومند تبدیل شود، برای انسان‌ها سایه فراهم کند و از آلودگی هوا بکاهد؛ بنابراین باید در حفظ آن کوشا بود و درباره فواید درخت با کودک صحبت کرد.

والدین تصریح داشتند که باید اجازه داد کودک درختان، سنگ‌ها، برگ درختان و خاک را لمس کنند و با بافت آن آشنا شوند؛ زیرا بچه‌ها بسیاری از چیزها را با تجربه کردن، بهتر یاد می‌گیرند. به این طریق هم حواس کودک فعال و هم با ارزش طبیعت آشنا می‌شود. بیشتر والدین مصاحبه‌شونده بر سر این اصل که کودکان دچار فقر فرصت‌های تعامل با طبیعت‌اند و باید امکان بازی و تجربه‌ورزی در طبیعت را برای آن تسهیل کرد، متفق‌القول و هم‌نظر بودند. (م. ۶) در این زمینه تصریح کرد:

«بچه‌های پیش‌دستانی امروزی، بیشتر از هر زمان دیگه‌ای به فرصتی نیاز دارن که بتونن با تمام وجودشون، از روی طناب بیرن، دوچرخه‌سواری کنن، خاک‌بازی کنن و خونه گلی بسازن... بچه‌های ما باید دوباره از درخت بالا برن، میوه بچینن و شاد باشن...»

والدین در پژوهش حاضر، بیشتر خودشان کنشگر محیط‌زیستی بودند و اعتقاد داشتند بازی کودکان در بیشتر مواقع همان خاک حاصلخیزی است که تربیت اصیل در آن ریشه می‌دواند. اگر هیچ‌زمان یا مکانی برای بازی کودکان وجود نداشته باشد، تکانه‌های یادگیری به دشواری پدیدار می‌شوند و این چیزی است که در طول سال‌های ابتدایی کودکی، به کار گرفته می‌شود. با پیش‌بینی اینکه کودکان خیس و گلی می‌شوند، منطقی است اجازه دهیم طبیعت را تجربه کنند و

باعث میشه کودک ما به یک منبع بی‌نهایت از نشاط و شادی روحی متصل بشه... حتماً تربیت محیط‌زیستی ما در ایجاد و تحکیم این احساس مؤثر [است]...»

نگرانی از اعتیاد به کامپیوتر و فضای مجازی

با توجه به گسترش دسترسی کودکان به رایانه‌ها، تلفن‌های هوشمند، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، والدین نگران اعتیاد فرزندانشان به این بسترها بودند و تربیت محیط‌زیستی با راهبردهایی نظیر تشویق فرزندان به بازی در فضاهای باز طبیعی را عاملی بازدارنده در مقابل این هجسه، تصور می‌کردند؛ برای مثال (پ. ۱) گفت:

«تبلیغ‌های تلویزیونی یا فیلمای سینمایی جدید و دیدن؟ یک بچه چهار ساله به کامپیوتر زل زده... غرق این ماسک شده، در حالی که اتاقش ظلماته محضه... من نگرانم بچه‌هامون معتاد این کامپیوترها و کنسول‌های بازی بشن، از بس که تبلیغاشونو می‌بینن و پای این بازی عمرشونو تلف می‌کنن، برای همین همش به دخترم میگم برو تو حیاط بازی کن، به گلا آب بده یا پاشو با هم بریم پارک محله دوچرخه‌سواری کنی...»

با توجه به اینکه عادت‌های رفتاری کودکان در سنین ابتدایی، کودکی تا شش سالگی، تأثیرات عمیق و بلندمدتی را بر الگوهای رفتاری مابقی عمر آنها بر جای می‌گذارد، والدین نگران بودند شرکت‌های بزرگ اقتصادی در همان سنین، کودکی کودکان را به گوشی‌های هوشمند، رایانه‌ها و امکانات و بسترهایی وابسته کنند که این ابزارها را در اختیار فرزندانشان قرار می‌دهند. (م. ۵) در این زمینه معتقد بود:

«این تبلیغایی که الان دیگه همه‌جا هستن، همش میگن اگر عاشق فرزندتون هستین، براش کامپیوتر بخرین! اما مگه کامپیوتر واقعاً بچه منو باهوش‌تر، خوشحال‌تر یا سالم‌تر می‌کنه؟ نه به خدا، فقط مغزشو فلج می‌کنه و به یک آدم تک‌بعدی و تنها تبدیلش می‌کنه که نه از زندگی می‌تونه لذت ببره، نه دوستی پیدا می‌کنه و نه از زیبایی‌های طبیعت و محیطش چیزی می‌فهمه...»

راهبردها

تسهیلگری بازی و تجربه‌ورزی در طبیعت

مسئولیت، در تلاش بودند تا آرمان‌های محیط‌زیستی خود را به واقعیت نزدیک کنند. آرمان آنها، رشد اجتماعی و حساسیت فرزندان‌شان نسبت به محیط‌زیست بود. در این زمینه، اظهارات (م. ۴) درخور توجه است:

«کشورای پیشرفته با حفظ طبیعتشون و استفاده درست از منابع طبیعتشون، توستن پیشرو باشن... به نظرم ما هم می‌تونیم به اون نقطه برسیم؛ به شرطی که فرزندانمون رو درست تربیت کنیم...»

از نظر پاسخگویان، والدین باید نسلی را تربیت کنند که مسئولیت خود را در قبال گرمایش جهانی ادا کنند و هزینه آن را بپردازند. همچنین آنها باید با حفظ رویکرد عدالت‌جویانه، مسئولیت‌ها را تقسیم کنند و در این زمینه، هزینه‌ها را با تغییر سبک این زندگی کاهش دهند. در این زمینه (م. ۷) می‌گوید:

«تربیت محیط‌زیستی بچه‌هامون، یعنی یادشون بدیم در روند حفظ طبیعت شهر و کشورشون مشارکت کنن و آماده باشن که نقش و سهم خودشون برای مهار اثرات تغییر اقلیم رو درست ایفا کنن. این مسئولیت‌ها هزینه به ما تحمیل می‌کنه و تو ایران، با وجود طولانی شدن خشکسالی اقلیممون، باید سبک زندگی مون رو تغییر بدیم و در این تغییر، هرکسی به نسبت سهم خودش، مسئولیت به عهده بگیره...»

بعضی والدین مصاحبه‌شده به دیگر ابعاد اثرگذار اشاره داشتند، اما در این بحث فقط به زوایای تربیتی خانواده توجه شد، آنان معتقد بودند به کمک کتاب‌های آموزشی، فیلم‌ها و پویانمایی‌ها، کودکان را با حیات وحش آشنا می‌کردند.

تشویق رفتارهای دوستدار و تنبیه رفتارهای مخرب طبیعت

یکی از ارکان تربیت محیط‌زیستی، تشویق کودکان به رفتارهای مثبت محیط‌زیستی و مراقب والدین برای بروزیافتن سوء رفتارهای محیط‌زیستی در فرزندان است. والدینی که به تربیت محیط‌زیستی کودکان‌شان اهتمام می‌ورزند، ضمن تلاش برای چشاندن لذت حضور در طبیعت و تعامل با عناصر طبیعی، نسبت به رفتارهای محیط‌زیستی کودکان‌شان نیز حساس‌اند؛ برای مثال (م. ۳) گفت:

«ببینید ما خونوادگی می‌رفتیم طبیعت تا ناهار جمعه‌هامونو بخوریم، قبل و بعد ناهارم با هم پیاده‌روی

بازی را غدغن و کل فعالیت‌های آزادانه طبیعت را محدود نکنیم. کمک به کاوش امن در طبیعت و بنابراین ایفای نقش هم‌بازی به وسیله والدین مصاحبه‌شده، مهم‌ترین مساعی آنها در راستای تسهیلگری تجربه‌ورزی کودکان در طبیعت بود. (م. ۲) در این باره گفت:

«اگر هم خودم وقت داشتم و کارای خونم تموم شده بود، باهاشون می‌رفتم تو پارک دم خونمون قدم می‌زدم و اونام بازی می‌کردن... من بیشتر از دور حواسم بود خطری تهدیدشون نکنه... همین... البته اگر حوصله داشتم، سعی می‌کردم هم‌بازیشونم بشم...»

به نظر مصاحبه‌شوندگان (پ. ۵ و پ. ۸)، مسئولیت‌پذیری بچه‌هایشان در قبال طبیعت، از ترکیب دو چیز نشئت می‌گرفت: نخست، صرف ساعت‌ها وقت بیرون از خانه در دوران کودکی و نوجوانی در مکانی بکر یا نیمه بکر که تصویر خاطرات آن را در تمام عمر به یاد می‌آورند و دوم والدینی که احترام به طبیعت را در همان سنین نخستین کودکی، به آنان آموخته‌اند. (م. ۵) در این زمینه گفت:

«من زیاد به بچه‌هام سخت نمی‌گرفتم، برای رفتن به زمین‌های باز اطراف خونه... بهشون اجازه می‌دادم راحت برن خاک‌بازی و گل‌بازی کنن و کیف کنن... الان که بچه‌هام بزرگ شدن، از خاطرات خوش اون موقع یاد می‌کنن و می‌گن برای اون خاطرات خوشه که طرفدار محیط‌زیست شدن...»

(پ. ۸) نیز، اهمیت پدر و مادر به طبیعت را علت و معلول پرورش اخلاقیات محیط‌زیستی در فرزندان دانست و گفت:

«پدر و مادری که به طبیعت احترام بذارن، طبیعتاً بچه‌هاشونم یاد می‌گیرن...»

تفسیر طبیعت و آموزش محیط‌زیست

والدین مصاحبه‌شوندگان در این پژوهش، خود را مکلف به پاسخ‌گویی نسبت به سؤالات محیط‌زیستی فرزندان‌شان می‌دانستند و حتی در مواردی، خود پیشگام تفسیر طبیعت برای فرزندان‌شان می‌شدند. همچنین آنها ارتقای سطح دانش فرزندان‌شان را در حوزه محیط‌زیست، جزئی از مسئولیت‌ها و وظایف شهروندی خود می‌دانستند و با علاقه‌مندی و احساس

نشون می‌دیم، ولی الآن خودشون از ما استادترن. این جوری وقتی با هم می‌ریم طبیعت، از رفتگران طبیعت اونا اول میگن بریم رودخونه رو با کمک هم پاک‌سازی کنیم.»
در همین زمینه (م. ۶) می‌گوید:

«آگاهی که با تربیت صحیح پدر و مادر داده میشه، با آگاهی که از کانال‌های دیگه داده میشه فرق می‌کنه؛ چون شما کنار خونواتون که عاشقشون هستین و عاشقتون هستن، همه‌چیزو بهتر یاد می‌گیرین.»

تمایل به مشارکت محیط‌زیستی پررنگ‌تر در بزرگ‌سالی

به اعتقاد والدین مصاحبه‌شده در پژوهش حاضر، افرادی که بر اثر تربیت محیط‌زیست مسئولیت‌پذیر و آگاه درباره‌ی وضع موجود محیط‌زیست، چالش‌ها و فرصت‌های آن رشد کرده‌اند، خود را جزئی از یک کل، یعنی محیط بیرونی و اجتماع می‌دانند و به مرور در بزرگ‌سالی نیز، به ایفای نقش‌های پررنگ‌تر در حل مسائل محیط‌زیستی جامعه، پذیرش مسئولیت فردی و جمعی در قبال تغییرات آب‌وهوایی و نسل آینده، علاقه‌مندی به محیط‌زیست، حفظ جنگل‌ها، کاهش ردپای اکولوژیکی و پیامد آگاهی از خود، تمایل نشان می‌دهند. (م. ۶) در این زمینه گفت:

«وقتی از بچگی و با تربیت اصولی مادر و پدر، آگاهی فرزندان عزیزمون بالا بره، خود به خود تمایل به مشارکت در آنها ایجاد میشه و هرچی بزرگ‌تر میشن هم، این علاقه‌مندی در وجودشون تقویت میشه... خصوصاً این که هرچی رشد کنن، درکشون از بحران‌های محیط‌زیستی مثل بحران زباله‌ها، خشکسالی و تهدیدهایی که کودای شیمیایی دارن، بیشتر میشه و برای سلامتی خودشون و جامعه بیشتر احساس وظیفه می‌کنن...»

یکی از اشکال این مشارکت که با رشد کودکان پررنگ‌تر می‌شود، توسعه‌ی دامنه‌ی کنشگری آنها در تذکر دادن به رفتارهای مخرب دیگر افراد جامعه است؛ برای مثال (پ. ۱) در این زمینه گفت:

«بچه‌ای که از لحاظ محیط‌زیستی تربیت قوی داشته باشه، بعد از اینکه آگاهی بالا میره، دغدغه‌هاش زیاد میشه و دیگه خودش دنبال راهکار برا حل مشکلات محیط‌زیست میره و به بقیه هم تذکر میده...»

می‌رفتیم تو مسیر رودخونه، تور می‌بستیم و والیبال‌بازی می‌کردیم، اگر فصل علفای کوهستانی یا ریواسی چیزی بود، پلاستیک می‌بردیم با هم می‌چیدیم... اما بچه‌ها یاد گرفته بودن آشغال نریزن، آتیشی که روشن کردیم رو حتماً قبل رفتن خاموش کنن و علفای وحشی رو از ریشه نکنن...»

تشویق و تنبیه رفتارهای دوستدار و مخرب طبیعت، یکی از ارکان تربیت والدین مصاحبه‌شده بود؛ برای مثال (م. ۳) تصریح کرد در صورتی که فرزندان زباله‌های تر و خشک را مخلوط کنند، به آنها تذکر خواهد داد. همچنین (م. ۷) بر حساسیتی تأکید کرد که بر ریختن زباله در محیط شهری دارد؛ سپس گفت:

«پسرایی که من تربیت کردم، هیچ‌وقت از ماشین آشغال بیرون نمی‌ریزن و اگر هم همین رفتاری از کسی ببینن، بهش حتماً تذکر میدن...»

بنابراین اولین رمز درک و مراقبت از طبیعت، این است که کودکان در فرآیند تربیت محیط‌زیستی یاد بگیرند که چگونه از طبیعت لذت ببرند، با آن تعامل برقرار و از آن مراقبت کنند. سفر به دل طبیعت و بازی کردن در آن، روش‌هایی برای شناخت منابع طبیعی و محیط‌زیست محسوب می‌شوند، اما یک راه برای درک ارزش و دیدن زیبایی‌های محیط‌زیست، این است که کودکان آن را پاک‌سازی و زباله‌هایی را با رعایت اصول بهداشتی جمع‌آوری کنند که دیگران آنها را در طبیعت رها کرده‌اند.

پیامدها

حساسیت عملی فرزندان نسبت به محیط‌زیست

تربیت محیط‌زیستی والدین در درازمدت، آگاهی، حساسیت و دغدغه را در فرزندان ایجاد می‌کند و افزایش این نگرانی‌ها، درگیری افراد حساس و مسئولیت‌پذیر و ورود آنها به مسائل محیط‌زیست و تغییر در وضع موجود را به دنبال دارد. در حقیقت افزایش سطح آگاهی‌ها، مبارزه غیرمستقیم و عمومی مردم و اقشار جامعه با برخی فعالیت‌های اجرایی را شامل می‌شود. (پ. ۱۱) در این زمینه می‌گوید:

«ما با تربیت محیط‌زیستیمون، راه رو به بچه‌هامون

توسعه فردی

(پ. ۶) درباره تأثیرات مثبت تربیت محیط‌زیستی بر توسعه فردی کودکان بر بیداری، قوای خلاقیت و توان ایده‌پردازی، تصمیم‌گیری و مدیریت بحران کودکانی تأکید کرد که تحت تربیت محیط‌زیستی قرار گرفته‌اند. او معتقد بود:

«وقتی یک کودک فرصت و مجال تربیت محیط‌زیستی زیر نظر والدین دغدغه‌مند رو پیدا کرده، حتماً از جسم و روان سالم‌تری نسبت به هم‌سن و سال‌های خودش برخورداره... حتماً خلاق‌تر و بهتر می‌تونه محیط رو ببینه، شرایط رو تحلیل کنه و حتی توان تصمیم‌گیری و مدیریت بحران بهتری داشته باشه...»

تربیت محیط‌زیستی باعث توسعه شناخت فرد از نظام هستی و نظام اجتماعی می‌شود که به آنها تعلق دارد. او در این فرآیند، ابعاد وجودی خود را رشد می‌دهد و به عاملی کنشگر در راستای توسعه پایدار اجتماع خود نیز تبدیل می‌شود. همچنین با رشد کودکان، با توجه به تربیت محیط‌زیستی و علاقه‌ای که در کودکی نسبت به طبیعت پیدا کرده‌اند، ممکن است فرد در دوره‌های نوجوانی، جوانی، میان‌سالی و پیری، به عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد و یا تشکیل گروه‌های خودجوش محیط‌زیستی مردمی علاقه‌مند شود و به این ترتیب علاوه بر کسب فرصت‌های بیشتر توسعه فردی، زمینه ارتقای توانمندی‌های دیگران را نیز فراهم کند. (م. ۹) در این باره تصریح می‌کند:

«وقتی تو بچگی، بذر عشق به طبیعت رو تو وجود بچه بکارن، گذاشتن بره با حیونا هر چقدر دوست داره بازی کنه و خلاصه بهش مجال دادن تا یک عاشق واقعی طبیعت بشه، تو نوجوونیشم میاد عضو ان جی اوهای محیط‌زیستی میشه... همین الآن یک عالمه از بچه‌هایی که عضو ناجیان آب هستن، از همین بچه‌هان... اینا انسان‌های واقعاً توسعه‌یافته‌ای محسوب میشن و دغدغه‌هاشون از سنشون فراتره...»

مقوله هسته

تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان

مقوله هسته، مقوله‌ای است که بیشتر مقوله‌ها حول آن قرار می‌گیرند و محقق آن را استنباط می‌کند. مقوله هسته

شناختی شده در بررسی تجارب زیسته والدین مشهودی از تربیت محیط‌زیستی، «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» بود. در حقیقت والدین مصاحبه‌شده در اندیشه‌های تربیتی خود باور داشتند که کودک باید به‌نوعی، به حس یگانگی و وحدت با هستی و محیط زیستن خود دست یابد تا هدف تربیت محیط‌زیستی، یعنی شکل‌گیری یک نظام ارزشی و رفتاری دوستدار محیط‌زیست تحقق یابد. آنها باور داشتند توسعه هویت بوم‌شناختی بر اثر تربیت محیط‌زیست، برساخته‌ای از کیفیت تجربه‌های طبیعت کودکانشان است که در فرآیند، تربیت محیط‌زیست به‌وسیله والدین تسهیل می‌شود. به این ترتیب کودکان هویت‌مند در بعد بوم‌شناختی، درک بهتر و عمیق‌تری از نسبت خود با محیط زیستن و نیچ اکولوژیکشان دارند.

به‌زعم والدین مصاحبه‌شده در پدیده هسته این پژوهش، آنچه فرزندان‌شان را هویت بوم‌شناختی می‌بخشد، انواع دریافت‌های شناختی و احساسی در کنار قضاوت‌ها و کنش‌های آنها از محیط بوم‌شناختی زندگی‌شان است که در فرآیند تربیت محیط‌زیست تسهیل می‌شود. شباهت‌ها و تفاوت‌های محیط‌های بوم‌شناختی، معناهایی اند که کودکان در تعامل مداوم دوسویه و پیوسته با محیط‌زیست در ذهن خود می‌پرورند. همچنین ابزارهای فرهنگی-بوم‌شناختی هویت‌ساز، باعث شکل‌گیری مقوله‌های هویت بوم‌شناختی در بین کودکان می‌شوند. نوع و کیفیت گیاهان و جانوران در کنار دیگر عناصر و المان‌های شکل‌دهنده و شکل‌پذیرنده زیستگاهی برای هر کودک، ایجاد معنا می‌کنند و باعث شباهت درون‌گروهی و تفاوت برون‌گروهی بین افراد نسل آینده می‌شوند. بر این اساس، یک کودک و یا حتی یک بزرگسال، هویت‌های متعدد بوم‌شناختی را در موقعیت‌های گوناگون می‌سازد و خود را به آنها متعلق می‌داند.

در مقوله هسته این پژوهش مشخص شد غایت فرآیند تربیت محیط‌زیستی، «تکوین هویت بوم‌شناختی» است تا برای پرسش‌های بنیادین کودک، معطوف به کیستی و چیستی خود در نسبت با محیط بوم‌شناختی زیستنش، پاسخی مناسب و

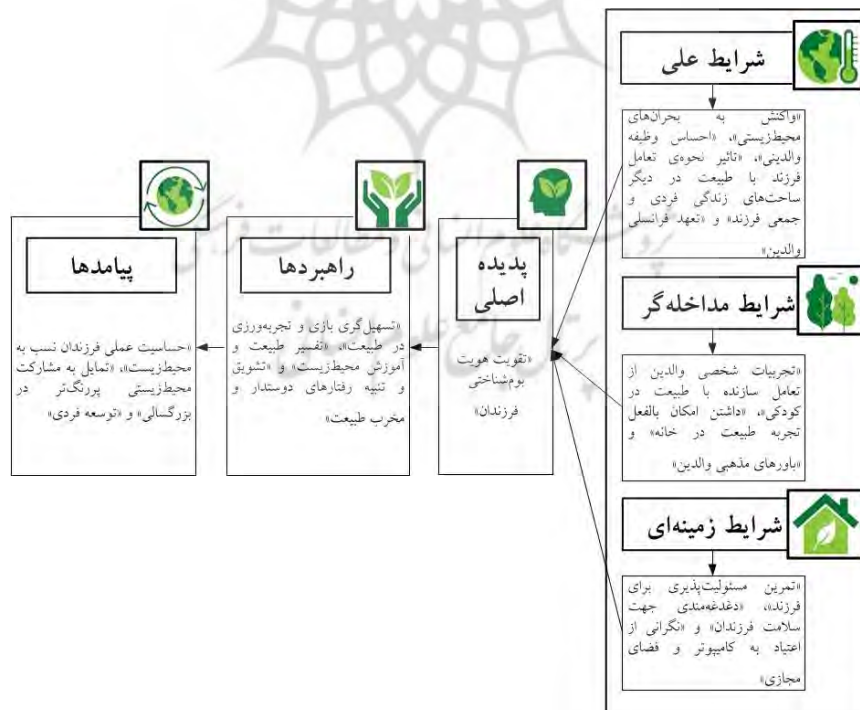
بوم‌شناختی فرزندان را رفع کند. والدین باید با تدبیر و مدیریت اقتدارگرایانه عقلانی و منطقی، مبنی بر اعتدال - نه سخت‌گیرانه و نه سهل‌گیرانه (رهاسازی بی‌حد و حصر و بدون کنترل) - در محیط خانواده، با آموزش‌های مناسب، گفتمان عقلانی و متعادلی را برای تقویت و توسعه ابعاد هویت بوم‌شناختی فرزندان خود فراهم آورند. به‌طور قطع و یقین، افراد موفق این سرزمین در زمینه‌های حفاظت و حراست از محیط‌زیست، کسانی بوده‌اند که در ابتدا شاکله هویت بوم‌شناختی آنها در محیط‌های گرم، صمیمی و مبتنی بر عقلانیت بوم‌شناختی خانواده‌شان شکل گرفته است.

مدل پارادایمی

واکای تجارب زیسته والدین مشهدی از تربیت محیط‌زیستی فرزندان در پژوهش حاضر، به ارائه مدل پارادایمی (شکل ۱) منجر شد.

قانع‌کننده پیدا کند. هویت بوم‌شناختی در کنار دیگر ابعاد هویت فردی و اجتماعی هر کودک، از بدو تولد عمدتاً تحت مکانیسم تربیت خانوادگی شکل می‌گیرد و توسعه می‌یابد، در دوره نوجوانی، که مرحله تکمیل و تثبیت است، هویت به اوج و تکامل خود می‌رسد و در دوره جوانی به فرایندی پیش‌رونده تبدیل می‌شود که شامل یکپارچه‌سازی آگاهانه نظام‌های شناختی، ارزشی و کنشی محیط‌زیست است. در این صورت، اگر فرد در هر مرحله از تربیت محیط‌زیست در شناخت‌های قبلی خود دچار تضاد شود، به بحران هویت بوم‌شناختی دچار می‌شود.

در نهایت تفسیر مقوله هسته این پژوهش، حکایت از نقش کلیدی تربیت محیط‌زیستی والدین در بستر خانواده، به‌عنوان مهم‌ترین، مطمئن‌ترین و تأثیرگذارترین نهاد تربیتی و حمایتی فرزندان، در تکوین و توسعه هویت بوم‌شناختی کودکان دارد. خانواده باید با ایجاد محیطی صمیمی و عاطفی در بین افراد خانواده و با حوصله و صبوری، نیازهای

شکل ۱- مدل پارادایمی پژوهش حاضر

Fig 1- The paradigm model of the current research

بحث و نتیجه

بحران‌های محیط‌زیستی از نگاه بسیاری از متخصصان، ریشه‌های فرهنگی و اجتماعی عمیقی دارند و مواجهه اثربخش با آنها، فراتر از مواجهه فنی و سخت^۱، حتماً باید از مدل‌های غیرسازه‌ای^۲ و غیرمهندسی^۳ بهره داشته باشد. در این راستا، هدف اصلی این مطالعه، احصای تجربیات زیسته والدین از تربیت محیط‌زیستی فرزندان و کشاندن این تجارب به عرصه علم رسمی با خوانشی از نظر علم جامعه‌شناسی محیط‌زیست است.

نتایج مطالعه حاضر نشان داد شرایط علی تربیت محیط‌زیستی والدین، «واکنش به بحران‌های محیط‌زیستی»، «احساس وظیفه والدینی»، «تأثیر نحوه تعامل فرزندان با طبیعت در دیگر ساحت‌های زندگی فردی و جمعی فرزندان» و «تعهد فرانسلی والدین» و شرایط زمینه‌ای «تجربیات شخصی والدین از تعامل سازنده با طبیعت در کودکی»، «داشتن امکان بالفعل تجربه طبیعت در خانه» و «باورهای مذهبی والدین» بوده است. شرایط مداخله‌گر، «تمرین مسئولیت‌پذیری برای فرزندان»، «دغدغه سلامت فرزندان» و «نگرانی از اعتماد به رایانه و فضای مجازی»، راهبردها «تسهیلگری بازی و تجربه‌ورزی در طبیعت»، «تفسیر طبیعت و آموزش محیط‌زیست» و «تشویق و تنبیه رفتارهای دوستدار و مخرب طبیعت» و پیامدها «حساسیت عملی فرزندان نسبت به محیط‌زیست»، «تمایل به مشارکت محیط‌زیستی پررنگ‌تر در بزرگ‌سالی» و «توسعه فردی» و پدیدار هسته شناسایی شده، «تقویت هویت بوم‌شناختی فرزندان» است.

در صورت بی‌توجهی به تربیت محیط‌زیستی کودکان، بیم آن می‌رود که رفتارهای انحرافی در سنین کودکی، موجب افزایش جرائم محیط‌زیست در جامعه آینده شود؛ بنابراین، سرمایه‌گذاری در شناخت همه‌جانبه و عمیق رویه‌های فرهنگ‌پروری و جامعه‌پذیری محیط‌زیستی و به تبع آن رشد گرایش‌های اخلاق محیط‌زیستی در آنها، بر کاهش احساسات

منفی روان‌بوم‌شناختی و گرایش به کنش‌های انحرافی محیط‌زیستی مؤثر واقع می‌شود (برومند، ۱۴۰۲).

نتایج مطالعه حاضر، همسو با تحقیق احمات زاناری و همکاران^۴ (2022) است که نشان داد تربیت محیط‌زیستی فرزندان به‌مثابه واکنشی منطقی و اصولی به بحران‌های محیط‌زیستی تلقی می‌شود؛ از این رو والدین در شرایط بحرانی محیط‌زیست جهانی در دوران کنونی، براساس وظیفه‌ای که در برابر جامعه احساس می‌کنند و تعهد فرانسلی که دارند، به تربیت محیط‌زیستی فرزندان همت می‌گمارند.

یافته‌های مطالعه حاضر همسو با آلیمن و همکاران^۵ (2020) است که نشان دادند رفتار عملی والدین به‌عنوان الگوی فرزندان در نظام شناختی، ارزشی و رفتاری محیط‌زیستی آنها بسیار تأثیرگذار است. همچنین همسو با یافته‌های پژوهش ارباب‌سیر و همکاران (۱۴۰۰)، ایمانی نائینی و همکاران (۱۳۹۶)، داودی و وجدانی (۱۳۹۶) و طاهرپور و همکاران (۱۳۹۵) است که در همه آنها مشخص شد باورهای دینی در تربیت محیط‌زیستی و فرآیند انتقال ارزش‌های والدین به فرزندان، تأثیرگذار است.

همان‌طور که شولتز^۶ (2000) نیز در بحث مفصل تربیتی خود بیان می‌کند، تجربیات شخصی والدین از تعامل سازنده با طبیعت در کودکی و داشتن امکان بالفعل تجربه طبیعت در خانه، از دیگر عوامل مهم زمینه‌ساز در تربیت محیط‌زیستی فرزندان به شمار می‌روند.

یافته‌های پژوهش باراگان جاسن و همکاران^۷ (2023)، آندرسکاوج^۸ (2023) و فتحی رضائی و همکاران (۱۳۹۹) نشان داد نوعی از تربیت والدین، که بازی خودانگیزه در طبیعت را تشویق می‌کند، بر شادی کودکان و سلامت روح و روان آنها تأثیر مثبت دارد. همچنین یافته‌های مطالعه مهدی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۱) حاکی از آن بود که اگر به کودکان اجازه داده شود عناصر طبیعی موجود در محیط اطرافشان را تجربه

⁴ Ahmat Zainuri et al.

⁵ Alimen

⁶ Schultz

⁷ Barragan-Jason et al.

⁸ Andrescavage

¹ Hard

² Non-structural

³ Non-engineering

فرهنگ محیط‌زیستی در مادران درونی شود، به گونه‌ای که قانونمندی اکوسیستم را درک کنند، به خوبی این مفاهیم را به فرزندان خود انتقال می‌دهند، پژوهش حاضر دست کم با کنکاش در تجربیات والدین مشهدی، نشان داد در این فرهنگ و مرزوبوم، اگر مادران و پدران، هر دو والد، نگرش محیط‌زیستی داشته باشند، نقش و سهم پررنگی در تربیت محیط‌زیستی فرزندان خود دارند و تربیت محیط‌زیستی نباید تنها یک امر مادرانه/زنانه تلقی شود.

پیامدهایی که والدین در مصاحبه‌های این پژوهش بر اثر تربیت محیط‌زیستی خود، انتظار بروز و ظهور آنها را داشتند، از جمله «حساسیت عملی فرزندان نسبت به محیط زیست»، «تمایل به مشارکت محیط‌زیستی پررنگ‌تر در بزرگ‌سالی» و «توسعه فردی»، به‌روشنی با نظرهای تربیتی کلرت (۱۴۰۱) همسویی دارد که در اثر ماندگارش با عنوان «حق مادرزاد» انعکاس یافته است. او تأکید می‌کند که تربیت سالم فرزندان با کمک به حفظ و تقویت پیوند آنها با طبیعت، رابطه‌ای ناگسستنی و معنادار دارد و ارتباط انسان با طبیعت، بخشی از میراث زیست‌شناختی بشری است. همچنین او تصریح می‌کند که استعدادهای کودکان در اندیشیدن، احساس کردن، ارتباط برقرار کردن، آفریدن و یافتن معنا، به تربیت محیط‌زیستی آنها، به‌خصوص در سنین اولیه کودکی بستگی دارد و قطع ارتباط و بیگانگی روزافزون کودکان با جهان طبیعی، حاکی از آن است که چه اندازه نقش بی‌بدیل طبیعت در فرآیند تربیت فرزندان نادیده گرفته شده است. او با بهره‌گیری از مهم‌ترین یافته‌های علمی، همراه با تجربیات و نظرگاه شخصی خود، نسبت طبیعت را با اساسی‌ترین مفاهیم حیات انسانی، همچون خرد، نفرت، بهره‌کشی، معنویت و کودکی و جز آنها می‌کاود و بر این باور است که تمایل ذاتی ما به طبیعت، محصول نیاز ذاتی ما به آن است که در طی تاریخ تکاملی مان شکل گرفته است؛ اما این تمایل ذاتی نیز مانند دیگر تمایلات انسانی که معنای انسان‌بودن از آنها درک و دریافت می‌شود، باید آموخته شود تا کارکردش به چشم بیاید.

کنند، رشد اجتماعی و شناختی بیشتری خواهند داشت. در این راستا، یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد والدین مصاحبه‌شده با پیش‌فرض گرفتن گزاره‌های علمی فوق، با دغدغه سلامت، بهزیستی و توانمندسازی فرزندانشان، از رهگذار اندیشه‌های تربیتی محیط‌زیستی‌شان، کودکان خود را به حضور و فعالیت هرچه بیشتر در طبیعت تشویق می‌کنند.

راهبردهای استخراج‌شده از مدل تربیت محیط‌زیستی والدین مصاحبه‌شده در پژوهش حاضر، همسو با مطالعاتی است که حاج‌حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، سوبل^۱ (۲۰۰۸) و کان و کلرت^۲ (۲۰۰۲) در حوزه تربیت محیط‌زیستی انجام دادند، بر تسهیل‌گری بازی و تجربه‌ورزی در طبیعت تأکید داشت. همچنین یافته‌های پژوهش حاضر همسو با ملک‌زاده و همکاران (۱۴۰۱)، برومند و کلاهی (۱۴۰۰) و پالمر^۳ (۲۰۰۲) است که نشان دادند برای تربیت محیط‌زیستی، علاوه بر تفسیر طبیعت و آموزش محیط‌زیست، باید رفتارهای دوستدار محیط‌زیست را تشویق و رفتارهای مخرب طبیعت را نهی کرد.

برخلاف نتایج مطالعه آگویر-بیلشوسکی و همکاران (۲۰۱۷)، که در آن تأثیر تربیت محیط‌زیستی والدین به‌صورت کیفی در نیوزیلند بررسی شده بود، والدین اعتراف کرده بودند که از فقدان دانش کافی و اطلاعات ناکافی درباره چگونگی توجیه رفتارهای محیط‌زیستی رنج می‌برند. والدین مشهدی در پژوهش حاضر، هیچ خوداظهاری دال بر ضعف دانشی در حوزه مسائل محیط‌زیستی و توجیه لزوم رفتارهای دوستدار محیط‌زیست نداشتند. شایان ذکر است که جامعه نمونه این پژوهش، والدین کنشگر محیط‌زیستی بودند که احتمالاً دلیلی بر اختلاف سطح دانش محیط‌زیستی آنها با دیگر هم‌تایانشان است.

برخلاف بخشی از ادعای نجفی کشکولی (۱۴۰۰) که مادران را عامل اصلی انتقال فرهنگ و سواد محیط‌زیستی به نسل‌های آینده ارزیابی کرده بود و تصریح داشت چنانچه

^۱ Sobel

^۲ Kahn Jr & Kellert

^۳ Palmer

رشد، فرد رفتار درست، کج رفتاری و انگیزه عمل به رفتار را به‌ویژه از گروه‌های نخستین و خانواده می‌آموزد (Tittle et al., 1986). نتایج پژوهش در زمینه مؤثر واقع شدن احساس تبعیض اجتماعی بیشتر، محرومیت نسبی بیشتر و احساس ناکامی بیشتر بر بروز کنش‌های انحرافی، بر نظریه بی‌سازمانی اجتماعی^۹ کوبرین^{۱۰} (2009) منطبق است که در طی این مسیر، احتمال بروز چنین رفتارهایی در فرد افزایش می‌یابد.

کودکان این روزها بیشتر از هر زمانی در گذشته، در معرض ابتلا به چاقی، مشکلات قلبی و دیابت قرار دارند و علت آن کم‌بودن فعالیت بدنی و گرایش کودکان به سرگرمی‌هایی مثل بازی کامپیوتری و تماشای تلویزیون است. چنین سرگرمی‌هایی به تحرک نیاز ندارند و باعث می‌شوند در پروسه رشد جسمی و ذهنی کودک اختلال ایجاد می‌شود (چوبندمولائی و همکاران، ۱۳۹۵). مطالعه حاضر نشان داد تربیت محیط‌زیستی با تبیین جایگاه حضور و بازی کودکان در طبیعت، یا برش‌هایی از یک طبیعت، این آسیب‌ها را کاهش می‌دهد؛ پس والدین دلسوز باید شرایطی را فراهم کنند که کودکان بیشتر امکان حضور و تجربه طبیعت را پیدا کنند. در کنار فرزندان نشان درباره موضوعات طبیعت کنجکاوی کنند، از درخت بالا بروند، سنگ جمع کنند و خانه چوبی بسازند تا کودکان بالندگی بوم‌شناختی را تجربه کند و به یک عنصر تحول اجتماعی و کنشگر تغییرات مثبت بوم‌شناختی در آینده تبدیل شود. چنین شهروندی، تاب‌آورتر و سالم‌تر و چنین جامعه‌ای، پایدارتر و زیست‌پذیرتر است.

مهم‌ترین سهم نظری این مقاله، ارائه شناخت دست اول و جامعی از علل، زمینه‌ها، مداخله‌گرها، راهبردها و پیامدهای تربیت محیط‌زیستی والدین در بافت و بستر ایرانی بود. به این ترتیب در قالب نظریه ارائه‌شده در این پژوهش و مدل پارادایمی آن (شکل ۱)، مشخص شد که در روند تربیت محیط‌زیستی، رابطه فرزندان با طبیعت و محیط‌زیستشان در قالب «هویت بوم‌شناختی» شکل می‌گیرد و توسعه پیدا می‌کند.

یافته‌های جستار حاضر همسو با پژوهش‌های دیویس و همکاران^۱ (2011)، براگر و همکاران^۲ (2011)، نیسبت و همکاران^۳ همکاران (2009) و داتچر و همکاران^۴ (2007) است که نشان دادند «هویت بوم‌شناختی» در ساحت‌های فردی و اجتماعی، نسبت فرد با طبیعت و نوع پیوند آنها را با هم مشخص می‌کند و پیش‌ران شناخت، نگرش و رفتار محیط‌زیستی یک انسان است؛ از این رو تربیت محیط‌زیستی باید بر «تقویت هویت بوم‌شناختی کودکان» متمرکز شود. شولتز (2000) برای توضیح مسئله رابطه انسان و محیط‌زیست، راهبردهای تقویت هویت بوم‌شناختی و تبیین عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر بر تربیت محیط‌زیستی انسان، نشان داد برای تقویت پیوند حس یگانگی و تعلق انسان و محیط‌زیست، باید بستر تعامل افراد با محیط‌های طبیعی فراهم شود، امکان تجربه‌ورزی کودکان در این محیط‌ها تسهیل و برای آن برنامه‌ریزی لازم انجام شود.

پژوهش حاضر نشان داد هرچه دل‌بستگی و نوع ارتباط فرزندان با عوامل اجتماعی‌کننده، که خانواده در رأس آن قرار دارد، کمتر باشد، احتمال بروز رفتارهای سوء محیط‌زیست بر اثر فقدان تربیت محیط‌زیستی افزایش می‌یابد. این یافته بر نظریه کنترل اجتماعی^۵ هیرشی^۶ (2015)، مبنی بر تأثیر پیوندهای فرد با نهادهای مؤثر در بروز کنش‌های انحرافی منطبق است. همچنین نتایج این پژوهش بر نظریه یادگیری باندورا (1969) نیز منطبق است؛ به این صورت که کودکان از طریق مشاهده و تجربه الگوهای رفتاری افراد، آن الگوها را می‌آموزند و خود مدل رفتاری جدید را پیاده‌سازی می‌کنند. به‌علاوه نتایج این پژوهش در زمینه مؤثر بودن همسالان نابهنجار در بروز کنش‌های انحرافی، بر نظریه پیوند افتراقی^۷ ساترلند^۸ (2015) منطبق است. براساس نظریه او در جریان

¹ Davis et al.

² Brugger et al.

³ Nisbett et al.

⁴ Dutcher et al.

⁵ Social Control Theory

⁶ Hirschi

⁷ Sutherland

⁸ differential association theory

⁹ Social disorganization theory

¹⁰ Kubrin

منابع فارسی

- ارباب سیر، م.؛ بختیار نصرآبادی، ح.ع. و رحمانی، ج.ب. (۱۴۰۰). واکاوی تربیت زیست‌محیطی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی. *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۹(۱۷)، ۶۴-۳۳. <https://doi.org/10.30497/esi.2021.241149.1471>
- اعرافی، ع.ر. و همتی، س. (۱۳۹۳). بررسی فقهی مشورت والدین در مورد تربیت فرزندان. *مطالعات فقه تربیتی*، ۱(۱)، ۸۵-۱۰۹. <https://doi.org/10.1001.1.24764353.1393.1.1.4.9.109-85>
- ایمانی نائینی، م.؛ طلایی، ا. و سعدی‌پور، م. (۱۳۹۶). تبیین تربیت زیست‌محیطی براساس فلسفه تربیت جمهوری اسلامی ایران. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲(۴)، ۴۶-۷.
- برومند، ا.ع. (۱۴۰۲). *پدیدارشناسی «احساسات روان‌بوم‌شناختی» دانش‌آموزان در فرآیندهای آموزش رسمی محیط‌زیست نظام آموزش و پرورش ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته محیط‌زیست گرایش آموزش محیط‌زیست، دانشکده محیط‌زیست دانشگاه تهران.
- برومند، ا.ع. و امیری، م.ج. (۱۴۰۲). مطالعه زمینه‌ای قاجاق حیات وحش در ایران (مطالعه موردی: بازار پرندگان خلیج فارس تهران). *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۴(۲)، ۴۵-۷۰. <https://doi.org/10.22108/jas.2023.137376.2383>
- برومند، ا.ع. و کلاهی، م. (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی آموزش آب در درس «انسان و محیط‌زیست» (پایه یازدهم، متوسطه دوم). *تدریس پژوهشی*، ۹(۱)، ۲۳۳-۲۰۵. <https://doi.org/10.1001.1.24765686.1400.9.1.10.2>
- جعفری سیریزی، ف.؛ عسکری ندوشن، ع. و روحانی، ع. (۱۴۰۱). مادران و تربیت نسل؛ کاوشی انتقادی از دغدغه‌های اجتماعی مادران در رابطه با فرزندان‌پروری. *مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۱۴(۴)، ۱۱۷-۱۷۵. <https://doi.org/10.22035/isih.2022.4801.4707>
- حاج‌حسینی، م.؛ آزاد، ف. و ناجی، ا.س. (۱۳۹۹). مطالعه پدیدارشناختی مدرسه طبیعت و پیامدهای آن در رشد عاطفی و اجتماعی کودکان. *پژوهش‌های کاربردی روان*

همچنین تربیت محیط‌زیستی، نوع مواجهه نظری (ذهنی) و عملی (عینی) کودکان با محیط زیستشان را در بستر خانواده هدایت و مدیریت می‌کند تا با «امانت‌پنداری» محیط‌زیست، به‌نوعی نظام شناختی، ارزشی و رفتاری مسئولانه و اخلاق‌مدار نسبت به محیط‌زیست دست یابند و به بهره‌برداری مسئولانه، حفاظت و بازسازی آن اقدام کنند.

عوامل اثرگذار بر مبحث «تربیت محیط‌زیستی کودکان» بسیار گسترده و زیادند که در این پژوهش، فقط نقش والدین در تربیت محیط‌زیستی کودکان بررسی شد. برای تکمیل مباحث فوق، در پایان پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی ارائه می‌شود. نخست، مطالعات توسعه‌ای آینده ممکن است با استفاده از روش‌های کمی، آماری از سهم هر یک از عناصر زمینه‌ای، علی و زمینه‌ای احصا شده در پژوهش حاضر را در فرآیند تربیت محیط‌زیستی و رهیافت‌های مستدل‌تری را برای اجرا و پایش مداخلات تربیتی ارائه کنند؛ دوم، ممکن است برخی از معیارهای کلیدی در فرآیند تربیت محیط‌زیست شامل سبک‌های والدینی باشد که مطالعات آینده با رویکردهای کمی، کیفی و آمیخته، آنها را به‌طور دقیق‌تر شناسایی و سهمشان را برای انجام مداخلات تربیتی مشخص کنند؛ سوم، با توجه به اینکه این پژوهش عمدتاً بر موضوع تربیت محیط‌زیستی متمرکز بود، تحقیقات آینده باید تلاش کنند تا یافته‌های حاضر را در دیگر زمینه‌های تربیتی گسترش دهند و در نتیجه تعمیم‌پذیری نتایج را بهبود ببخشند؛ چهارم، نظر به اینکه مطالعه حاضر در شهر مشهد انجام شد، پژوهش‌های آتی در دیگر مناطق جغرافیایی در بافت و بسترهای فرهنگی-اجتماعی متفاوت، به تکمیل این یافته‌ها و بسط آنها کمک شایانی می‌کنند. ممکن است شناسایی تفاوت‌های فرهنگی و بین فرهنگی، تفاوت‌های فرآیندهای تربیت محیط‌زیستی را توجیه کند. در نهایت چون پژوهش حاضر بر خانواده‌هایی با دو والد انجام شد، تحقیقات آینده، پدران، مادران یا خانواده‌های تک‌والدی را در جمع‌آوری داده‌ها و ارائه تحلیل‌ها بگنجانند. به این ترتیب بازنمایی غنی‌تری از فرآیند تربیت محیط‌زیستی ارائه داد.

- ش...ناختی، ۱۱(۱)، ۱۳۶-۱۱۷. 10.22059/japr.2020.258514.642856
- حسینی، م.ص؛ زارعی، م. و زارعی، ظ. (۱۴۰۰). نقش خانواده در تربیت فرزندان. *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*. ۲۵(۱۴)، ۳۰۳-۳۱۶.
- چوبندمولائی، س.؛ علمداری، ش.؛ شهرزاد، م.ک؛ دلشاد، ح. و امیری، پ. (۱۳۹۵). تبیین سیاست‌های اولویت‌دار جمهوری اسلامی ایران در پیشگیری از چاقی کودکان. *غدد درون‌ریز و متابولیسم ایران*. ۱۸(۶)، ۴۰۳-۴۱۱.
- خندانی، ع.ع؛ ایمان‌زاده، ع. و رنج‌دوست، ش. (۱۴۰۱). تحلیل محتوای میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول. *آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار*. ۱۰(۳)، ۸۷-۹۷. <https://doi.org/10.30473/ee.2022.52430.2196>
- داودی، م.؛ و وجدانی، ف. (۱۳۹۶). مبانی و اهداف تربیت محیط‌زیستی از دیدگاه آیت‌الله جوادی. *اخلاق و حیانی*. ۱۷(۱)، ۲۹-۷۵. 20.1001.1.23833025.1396.7.1.2.7.5
- صفورایی پاریزی، م.م. و دلوری‌پور پاریزی، م. (۱۳۸۹). شیوه‌های تربیت فرزندان. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*. ۷(۲۸)، ۱۳-۴۰.
- صمدی، م. (۱۴۰۱). واکاوی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت محیط‌زیستی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و اعتباربخشی آن. *آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار*. ۱۰(۳)، ۲۹-۴۱. <https://doi.org/10.30473/ee.2022.59869.2387>
- طاهرپور، م.ش؛ جاویدی، ط.؛ باقری، خ. و نقی‌زاده، ح. (۱۳۹۵). مبانی، اصول و روش‌های تربیت شهروند زیست محیطی از دیدگاه اسلام. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. ۲۴(۳۰)، ۵۴-۸۸. 20.1001.1.22516972.1395.24.30.3.8
- علیزاده شوشتری، ع.؛ شبیری، م.؛ جمشیدی راد، م. ص. و محمدی، ن. (۱۳۹۸). مدل ادب محیط‌زیست و تبیین اهداف آموزش محیط‌زیست براساس دیدگاه اسلامی مادر بودن زمین. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*. ۴(۴)، ۱۰۶-۶۹. 10.29252/qaie.4.4.69
- فتحی رضایی، ز.؛ کشاورز، م. و زمانی، ح. (۱۳۹۹). تأثیر بازی خودانگیزخته در طبیعت بر رفتار بازی و شادی کودکان پیش‌دبستانی. *مطالعات روان‌شناسی ورزشی*. ۹(۳۱)، ۱۴-۱. <https://doi.org/10.22089/spsyj.2019.6990.1751>
- فولادیان، م.؛ جامی، ن. و کلاه‌هی، م. (۱۴۰۰). بررسی عوامل فرهنگی و جامعه‌شناختی بروز پدیده حیوان‌آزاری. *جامعه فرهنگی رسنگ*. ۱۰(۴۰)، ۲۲۷-۲۵۱. 20.1001.1.38552322.1400.10.40.9.2
- کارگزار، م.؛ مهرمحمدی، م.؛ طلائی، ا. و شبیری، م. (۱۳۹۹). تربیت محیط‌زیستی و جایگاه آن در برنامه درسی دوره دوم ابتدایی نظام آموزشی ایران. *آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار*. ۹(۲)، ۱۳۲-۱۱۵. <https://doi.org/10.30473/ee.2021.7540>
- کلرت، ا. (۱۴۰۱). *حق مادرزاد؛ انسان و طبیعت در دنیای امروز*، مترجم: عبدالحسین وهاب‌زاده، روشنگ شهریار و سید مصطفی چشمی، تهران: فرهنگ نشر نو.
- محمدی بلبان‌آباد، ع.؛ سیفی، م. و ناطقی، ف. (۱۴۰۰). تدوین ملاک‌ها و نشانگرهای تربیت محیط‌زیستی در نظام آموزشی دوره ابتدایی ایران در افق ۴۰۴. *آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار*. ۱۰(۲)، ۱۱۵-۹۹. <https://doi.org/10.30473/ee.2022.50804.2159>
- ملک‌زاده، ع.؛ طباطبایی یزدی، ف.؛ برومند، ا.ع. و نوغانی، دخت بهمنی، م. (۱۴۰۱). نیم رخ تنوع‌زیستی در دانش، نگرش و رفتار (KAP) شهروندان کلان شهر مشهد با رویکرد توسعه پایدار. *جغرافیا و پایداری محیط*. ۱۲(۲)، ۳۷-۵۷. 10.22126/ges.2022.7529.2506
- مهدی‌نژاد، ح. ا.؛ ابراهیم دماوندی، م.؛ سیروس صبری، ر. و عباس پور اسداله، ج. (۱۳۹۱). تأثیر محیط‌های بازی طبیعی در رشد کیفی آموزش کودکان. *فناوری آموزش*. ۶(۳)، ۱۹۸-۱۹۱. <https://doi.org/10.22061/tej.2012.202>
- نبوی، ح. و مختاری هشی، ع. (۱۳۹۷). سرمایه فرهنگی و رفتارهای محیط‌زیستی خانواده‌های تهرانی. *مسائل*

nature: Attentive earth and body—a five-lesson educator's guide. Master of Arts Thesis. Department of Mindfulness Studies. Advisors: Dr. Melissa Jean & Dr. Andrew Olendzki. 73. https://digitalcommons.lesley.edu/mindfulness_theses/73

Arbab Seyr, M., Bakhtiar Nasrabadi, H. A., & Rahmani, J. (2022). Analytical-inferential approach to develop a model of environmental education relying on the holy quran's instructions. *Research in Islamic Education Issues*, 29(53), 241-264. [In Persian].

Axelrod, L. J., & Lehman, D. R. (1993). Responding to environmental concerns: What factors guide individual action? *Journal of Environmental Psychology*, 13(2), 149-159.

[https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80147-1](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80147-1)

Bandura, A. (1969). *Social-learning theory of identificatory processes. Handbook of socialization theory and research.* Rand McNally.

Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E., & Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: Do adolescents accept the values their parents want to transmit? *Journal of Moral Education*, 40(1), 105-121.

<https://doi.org/10.1080/03057240.2011.553797>

Barni, D., Rosnati, R., & Ranieri, S. (2013). *Value transmission between parents and their adolescent children: The process and its outcomes.* A psychosocial perspective. In *Intergenerational Relations* (pp. 101-118). Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447300984.003.0007>

Barragan-Jason, G., Loreau, M., de Mazancourt, C., Singer, M. C., & Parmesan, C. (2023). Psychological and physical connections with nature improve both human well-being and nature conservation: A systematic review of meta-analyses. *Biological Conservation*, 277, 109842. [10.1016/j.biocon.2022.109842](https://doi.org/10.1016/j.biocon.2022.109842)

Boroumand A. A. (2023). *Phenomenology of "eco-psychological emotions" of Students in the formal environmental education processes of the Iranian educational system.* A thesis submitted to the Graduate Studies Office in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in Environmental education. Supervisor: Mohammad Javad Amiri & Advisor: Shahrzad Faryadi. Faculty of Environment, University of Tehran. [In Persian].

Boroumand, A., & Amiri, M. J. (2023). A contextual study of wildlife trafficking in Iran (Case Study: Khalij-e-Fars Bird Market in Tehran). *Journal of Applied Sociology*, 34(2), 45-70. <https://doi.org/10.22108/jas.2023.137376.2383>

Boroumand, A., & Kolahi, M. (2021). A criticism study on water education in "man and the environment" course curriculums (11th grade, 2nd

اجتماعی ای-ران، ۹ (۲)، ۲۰۹-۲۳۲.

20.1001.1.24766933.1397.9.2.1.8

نجفی کشکولی، س. (۱۴۰۰). نقش زنان در دستیابی و

حفاظت محیط‌زیست. *قانون یار*، ۵ (۱۷)، ۱۰۲۹-۱۰۴۴.

References

A'arafi, A., & Hemmati, S. (2014). Jurisprudential examination of parents' consultation on raising children. *Educational Jurisprudence Studies*, 1(1), 85-109. [In Persian].

Abrahamse, W., Steg, L., Vlek, C., & Rothengatter, T. (2005). A review of intervention studies aimed at household energy conservation. *Journal of Environmental Psychology*, 25(3), 273-291 <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.08.002>

Aguirre-Bielschowsky, I., Lawson, R., Stephenson, J., & Todd, S. (2017). Energy literacy and agency of New Zealand children. *Environmental Education Research*, 23(6), 832-854. <https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1054267>

Ahmat Zainuri, N., Abd-Rahman, N., Halim, L., Chan, M. Y., & Mohd Bazari, N. N. (2022). Measuring pro-environmental behavior triggered by environmental values. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 16013. <https://doi.org/10.3390/ijerph192316013>

Alimen, R. A., Portal, E. R., Sia, M. E. A., Belandres, C. J. R., & Gancia, E. F. (2020). Women empowerment in leading environmental education (EE) and waste management advocacy (WMA) among Mothers in the Maritime University (JBLFMU-Molo) Philippines. *Open Journal of Social Sciences*, 8(12), 209-224. [10.4236/jss.2020.812016](https://doi.org/10.4236/jss.2020.812016)

Alizadeh Shoostari, A., Shobeiri, S. M., Jamshidi Rad M. S., & Mohammadi N. (2019). Model of environmental etiquette and explaining the environmental education objectives based on islamic perspective of "Mother Earth". *Qa'ie*. 4(4), 69-106. [In Persian].

Ando, K., Ohnuma, S., & Chang, E. C. (2007). Comparing normative influences as determinants of environmentally conscious behaviours between the USA and Japan. *Asian Journal of Social Psychology*, 10(3), 171-178. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2007.00223.x>

Ando, K., Ohnuma, S., Blöbaum, A., Matthies, E., & Sugiura, J. (2010). Determinants of individual and collective pro-environmental behaviors: Comparing Germany and Japan. *Journal of Environmental Information Science*, 38(5), 21-32.

Andrescavage, A. (2023). *Childhood learning through mindful sensory experiences in*

- sustainable future*. Taylor & Francis. 10.1177/0956797617741894
- Evans, G. W., Otto, S., & Kaiser, F. G. (2018). Childhood origins of young adult environmental behavior. *Psychological Science*, 29(5), 679-687. <https://doi.org/10.1177/0956797617741894>
- Fathi Rezaie, Z., Keshavarz, M., & Zamani, S. H. (2020). The effect of spontaneous play in nature on the play behavior and happiness of pre-school children. *Sport Psychology Studies*, 9(31), 1-14. [In Persian].
- Fell, M. J., & Chiu, L. F. (2014). Children, parents and home energy use: Exploring motivations and limits to energy demand reduction. *Energy Policy*, 65(1), 351-358. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.10.003>
- Foladian, M., Jami, N., & Kolahi, M. (2021). Investigation of cultural and sociological factors of animal abuse. *Society Culture Media*, 10(40), 227-251. [In Persian].
- Gentina, E., & Muratore, I. (2012). Environmentalism at home: The process of ecological resocialization by teenagers. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(2), 162-169. <https://doi.org/10.1002/cb.373>
- Grønhøj, A., & Thøgersen, J. (2009). Like father, like son? Intergenerational transmission of values, attitudes, and behaviours in the environmental domain. *Journal of Environmental Psychology*, 29(4), 414-421. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.05.002>
- Hajhosseini, M., Azad, F., & Najj, E. S. (2020). The phenomenological study of the nature school and its implications for children's emotional and social development. *Journal of Applied Psychological Research*, 11(1), 117-136. [In Persian].
- Hirschi, T. (2015). *Social control theory: A control theory of delinquency*. In *Criminology theory* (pp. 289-305). Routledge.
- Holden, E., Gilpin, G., & Banister, D. (2019). Sustainable mobility at thirty. *Sustainability*, 11(7), 1965. <https://doi.org/10.3390/su11071965>
- Holland, J. M. (2004). The environmental consequences of adopting conservation tillage in Europe: reviewing the evidence. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 103(1), 1-25.
- Hosseini, M. S., Zarei, M., & Zarei, Z. (1400). The role of the family in raising children. *Psychology Studies and Educational Sciences*. 25(14), 303-316. [In Persian].
- Imani Naini, M., Talae, E., & Sa'dipour, M. (2017). Explaining environmental education based on the philosophical foundations of education in the Islamic Republic of Iran. *Qaie*. 2(4), 7-46. [In Persian].
- Isbell, F., Gonzalez, A., Loreau, M., Cowles, J., Díaz, S., Hector, A., & Larigauderie, A. (2017). Linking the influence and dependence of people on highschool). *Research in Teaching*, 9(1), 233-205. [In Persian].
- Brown, K. W., & Kasser, T. (2005). Are psychological and ecological well-being compatible? The role of values, mindfulness, and lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, 349-368.
- Brugger, A., Kaiser, F. G., & Roczen, N. (2011). One for all? Connectedness to nature, inclusion of nature, environmental identity, and implicit association with nature. *European Psychologist*, 16, 324-333.
- Casaló, L. V., & Escario, J. J. (2016). Intergenerational association of environmental concern: Evidence of parents' and children's concern. *Journal of Environmental Psychology*, 48, 65-74.
- Chen, X., Peterson, M. N., Hull, V., Lu, C., Lee, G. D., Hong, D., & Liu, J. (2011). Effects of attitudinal and sociodemographic factors on pro-environmental behaviour in urban China. *Environmental Conservation*, 38(1), 45-52. <https://doi.org/10.1017/S037689291000086X>
- Chobandmowlae, S., alamdari, S., Shahrzad, M., K., delshad, H. & Amiri, P. (2017). Policy priorities of the I.R of Iran for childhood obesity prevention. *Iranian Journal of Endocrinology and Metabolism*. 18 (6), 403-411. [In Persian].
- Clayton, S., Devine-Wright, P., Swim, J., Bonnes, M., Steg, L., Whitmarsh, L., & Carrico, A. (2016). Expanding the role for psychology in addressing environmental challenges. *American Psychologist*, 71(3), 199. <https://doi.org/10.1037/a0039482>
- Collado, S., Staats, H., & Sancho, P. (2019). Normative influences on adolescents' self-reported pro-environmental behaviors: The role of parents and friends. *Environment and Behavior*, 51(3), 288-314. <https://doi.org/10.1177/0013916517744591>
- Davis, J. L., Le, B., & Coy, A. E. (2011). Building a model of commitment to the natural environment to predict ecological behavior and willingness to sacrifice. *Journal of Environmental Psychology*, 31(1), 257-265. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2011.01.004>
- Davoodi, M., & Vojdany, F. (2017). Foundations and Objectives of Environmental Education in the works of Ayatollah Javadi. *Revelatory Ethics*, 7(1), 5-29. [In Persian].
- Degli Antoni, G., & Marzetti, G. V. (2019). Recycling and waste generation: an estimate of the source reduction effect of recycling programs. *Ecological Economics*, 161(1), 321-329. 10.1016/j.ecolecon.2019.04.002.
- Dutcher, D., Finley, J., Luloff, A., & Johnson, J. (2007). Connectivity with nature as a measure of environmental values. *Environment and Behavior*, 39(1), 474-493. <https://doi.org/10.1177/001391650629879>
- Dyball, R., & Keen, M. (Eds.). (2012). *Social learning in environmental management: towards a*

- Research*, 8(2), 101-119. 10.1080/13504620220128194
- Kubrin, C. E. (2009). *Social disorganization theory: Then, now, and in the future*. In Handbook on crime and deviance (pp. 225-236). Springer.
- Larsson, B., Andersson, M., & Osbeck, C. (2010). Bringing environmentalism home: Children's influence on family consumption in the Nordic countries and beyond. *Childhood*, 17(1), 129-147. 10.1177/0907568209351554
- Lockie, S. (2023). Sociologies of climate change are not enough. Putting the global biodiversity crisis on the sociological agenda. *Environmental Sociology*, 9(1), 1-5. <https://doi.org/10.1080/23251042.2023.2170310>
- Leppänen, J. M., Haahla, A. E., Lensu, A. M., & Kuitunen, M. T. (2012). Parent-child similarity in environmental attitudes: A pairwise comparison. *The Journal of Environmental Education*, 43(3), 162-176. 10.1080/00958964.2011.634449
- Mahdinejad, J., Damavandi, M., Sirous Sabri, R., & Abbaspour Asadollah, J. (2012). The influence of natural playgrounds on the quality of children education. *Technology of Education Journal (TEJ)*, 6(3), 191-198. [In Persian]. <https://doi.org/10.22061/tej.2012.202>
- Malekzadeh, A., Tabatabaei yazdi, F., Boroumand, A., & Noghani Dokht Bahmani, M. (2022). Biodiversity profile in knowledge, attitude and practice (kap) of the citizens of Mashhad metropolis applying sustainable development. *Geography and Environmental Sustainability*, 12(2), 37-57. [In Persian].
- Masten, C. L., Juvonen, J., & Spatzier, A. (2009). Relative importance of parents and peers: Differences in academic and social behaviors at three grade levels spanning late childhood and early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 29(6), 773-799. 10.1177/0272431608325504
- Matthies, E., Selge, S., & Klöckner, C. A. (2012). The role of parental behaviour for the development of behaviour specific environmental norms—The example of recycling and re-use behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 32(3), 277-284. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.04.003>
- McMichael, A. J., Woodruff, R. E., & Hales, S. (2006). Climate change and human health: present and future risks. *The Lancet*, 367(9513), 859-869. 10.1016/S0140-6736(06)68079-3
- Meeusen, C. (2014). The intergenerational transmission of environmental concern: The influence of parents and communication patterns within the family. *The Journal of Environmental Education*, 45(2), 77-90. <https://doi.org/10.1080/00958964.2013.846290>
- Mohammadi Bolbanabad, A., Seifi, M., & Nateghi, F. (2022). Developing environmental education criteria and indicators in iranian elementary biodiversity across scales. *Nature*, 546(7656), 65-72. 10.1038/nature22899
- Istrate, I. R., Iribarren, D., Gálvez-Martos, J. L., & Dufour, J. (2020). Review of life-cycle environmental consequences of waste-to-energy solutions on the municipal solid waste management system. *Resources, Conservation and Recycling*, 157(8), 104778. 10.1016/j.resconrec.2020.104778
- Iwaniec, J., & Curdt-Christiansen, X. L. (2020). Parents as agents: Engaging children in environmental literacy in China. *Sustainability*, 12(16), 6605. <https://doi.org/10.3390/su12166605>
- Jafari-Sirizi, F., Askari-Nodoushan, A., & Ruhani, A. (2022). Mothering and childrearing: A critical exploration of mothers' social concerns about parenting. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 14(4), 117-175. [In Persian].
- John, D. R. (1999). Consumer socialization of children: A retrospective look at twenty-five years of research. *Journal of Consumer Research*, 26(3), 183-213. <https://doi.org/10.1086/209559>
- Jones, K. R., Venter, O., Fuller, R. A., Allan, J. R., Maxwell, S. L., Negret, P. J., & Watson, J. E. (2018). One-third of global protected land is under intense human pressure. *Science*, 360(6390), 788-791. 10.1126/science.aap9565
- Kahn Jr, P. H., & Kellert, S. R. (Eds.). (2002). *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations*. MIT press.
- Kargozar, M., Mehrmohamadi, M., Talaei, E., & Shobeiri, S. M. (2021). Environmental education and its place in the curriculum of the second elementary course of the Iranian educational system. *Environmental Education and Sustainable Development*, 9(2), 115-132. [In Persian].
- Kellert, S. (2022). *Birthright: People and nature in the modern world*. Tehran: New Publishing House. Translator: Abdul Hossein Wahabzadeh, Roshank Shahriari and Seyed Mustafa Cheshmi. [In Persian].
- Khandani, A., Imanzadeh, A., & Ranjdoost, S. (2022). Analyzing the attention to the components of ecological citizenship education in the social studies textbooks of first secondary school. *Environmental Education and Sustainable Development*, 10(3), 87-97. [In Persian].
- Knafo-Noam, A., Barni, D., & Schwartz, S. H. (2020). Parent-Child Value Similarity: Broadening from Intergenerational Transmission to Reciprocal Influences, Genetics, and Environmental Antecedents. In book: *The Oxford Handbook of Moral Development: An Interdisciplinary Perspective*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190676049.013.12>
- Krasny, M. E., & Lee, S. K. (2002). Social learning as an approach to environmental education: Lessons from a program focusing on non-indigenous, invasive species. *Environmental Education*

- Sharma, B., Vaish, B., Singh, U. K., Singh, P., & Singh, R. P. (2019). Recycling of organic wastes in agriculture: an environmental perspective. *International Journal of Environmental Research*, 13(1), 409-429. 10.1007/s41742-019-00175-y
- Sobel, D. (2008). *Childhood and nature: Design principles for educators*. Stenhouse Publishers.
- Spang, E. S., Holguin, A. J., & Loge, F. J. (2018). The estimated impact of California's urban water conservation mandate on electricity consumption and greenhouse gas emissions. *Environmental Research Letters*, 13(1), 014016. 014016. 10.1088/1748-9326/aa9b89
- Stern, M. J., Frensey, B. T., Powell, R. B., & Ardoin, N. M. (2018). What difference do role models make? Investigating outcomes at a residential environmental education center. *Environmental Education Research*, 24(6), 818-830. 10.1080/13504622.2017.1313391
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1997). *Grounded theory in practice*. Sage.
- Swanson, J., Brechin, S. R., & Roberts, J. T. (2023). *Sociology and conservation. Conservation social science: Understanding people, Conserving biodiversity*. Wiley.
- Tahirpour, M. Sh., Javidi, T., Bagheri, Kh., & Naghizadeh, H. (2016). The bases, principles, and methods of training environmental citizens from an Islamic Perspective. *Research in Islamic Education Issues*, 24(30), 54-88. [In Persian]. [20.1001.1.22516972.1395.24.30.3.8](https://doi.org/10.22516972.1395.24.30.3.8)
- Thøgersen, J. (2006). Norms for environmentally responsible behaviour: An extended taxonomy. *Journal of Environmental Psychology*, 26(4), 247-261. 10.1016/j.jenvp.2006.09.004
- Tittle, C. R., Burke, M. J., & Jackson, E. F. (1986). Modeling Sutherland's theory of differential association: Toward an empirical clarification. *Social forces*, 65(2), 405-432.
- Waris, I., Dad, M., & Hameed, I. (2021). Promoting environmental sustainability: The influence of knowledge of eco-labels and altruism in the purchase of energy-efficient appliances. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 32(5), 989-1006. 10.1108/MEQ-11-2020-0272
- Zelenski, J. M., Dopko, R. L., & Capaldi, C. A. (2015). Cooperation is in our nature: Nature exposure may promote cooperative and environmentally sustainable behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 42(1), 24-31. 10.1016/j.jenvp.2015.01.005
- education system in 1404. *Environmental Education and Sustainable Development*, 10(2), 99-115. [In Persian].
- Nabavi, S. H., Mokhtari Heshi, A. (2019). Cultural capital and environmental behaviors of families in Tehran. *Social Problems of Iran*. 9(2), 209-232. [In Persian].
- Najafi Kashkouli, S. (1400). The role of women in achieving and protecting the environment. *Qaon-Yar*, 5(17), 1029-1044. [In Persian].
- Nisbett, E. K., Zelenski, J. M., & Murphy, S. A. (2009). The nature relatedness scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior. *Environment and Behavior*, 41(5), 715-740. <https://doi.org/10.1177/0013916508318748>
- Nordlund, A. M., & Garvill, J. (2002). Value structures behind proenvironmental behavior. *Environment and Behavior*, 34(6), 740-756. 10.1177/001391602237244
- Oh, R. R. Y., Fielding, K. S., Nghiem, L. T. P., Chang, C. C., Carrasco, L. R., & Fuller, R. A. (2021). Connection to nature is predicted by family values, social norms and personal experiences of nature. *Global Ecology and Conservation*, 28(2), e01632. 10.1016/j.gecco.2021.e01632
- Palmer, J. (2002). *Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress and promise*. Routledge.
- Ranieri, S., & Barni, D. (2012). Family and other social contexts in the intergenerational transmission of values. *Family Science*, 3(1), 1-3. 10.1080/19424620.2012.714591
- Rasifaghihi, N., Li, S. S., & Haghghat, F. (2020). Forecast of urban water consumption under the impact of climate change. *Sustainable Cities and Society*, 52(1), 101848. 10.1016/j.scs.2019.101848
- Safurai, P., Mohammad, M., & Delavaripour Parisi, M. (2010). Methods of raising children. *Islamic Research Journal of Women and Family*. 7(28), 13-40. [In Persian].
- Samadi, M. (2022). Analysis of dimensions and components of environmental education in the document of fundamental transformation of education and its validation. *Environmental Education and Sustainable Development*, 10(3), 29-41. [In Persian].
- Saurí, D. (2013). Water conservation: Theory and evidence in urban areas of the developed world. *Annual Review of Environment and Resources*, 38(1), 227-248. 10.1146/annurev-environ-013113-142651
- Schultz, P. W. (2000). Empathizing with nature: the effects of perspective taking on concern for environmental issues. *Journal of Social Issues*, 56(3), 391-406. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00174>